

Országos Tudományos Diákköri Konferencia

2025. január

Országos Tudományos Diákköri Konferencia

*A szinonímián és antonímián alapuló asszociatív kapcsolatok
jelentősége az N.dús, N.szegény, N.gazdag konstrukciók
körében*

Tartalom

1.	Bevezetés.....	5
2.	Szakirodalmi áttekintés	6
2.1.	Kognitív nyelvelméleti alapvetések és alapfogalmak	6
2.1.1.	A séma–megvalósulás viszony.....	7
2.1.2.	Hálózatosság.....	9
2.2.	Szóalkotásmódok.....	10
2.2.1.	A morfológiai konstrukció és kompozitumszerkezet	10
2.2.2.	A szóalkotásmódok.....	12
2.3.	A HIÁNY és ELLÁTOTTSÁG szemantikai tere	16
2.3.1.	Szinonimitás és funkciómegoszlás	16
2.3.2.	Alapbeállítású konstrukciók.....	17
2.3.3.	Alternatív, részletezőbb jelentésű konstrukciók.....	18
3.	A kutatás bemutatása.....	20
4.	Módszertan.....	21
4.1.	A vizsgálati anyag kijelölése	21
4.2.	A sémák produktivitásának összehasonlítása	22
4.3.	Alkorpuszok szerinti megoszlás.....	23
4.4.	Az előtagok megoszlása	24
4.5.	Ontológiai besorolás.....	24
5.	Az adatok bemutatása.....	26
5.1.	A sémák gyakorisága és a produktivitás mutatói	26
5.2.	A konstrukciók alkorpusz szerinti megoszlása.....	28
5.3.	A konstrukciókat kidolgozó előtagok vizsgálata.....	30
5.3.1.	Az előtagok megoszlása	30
5.3.2.	Az előtagok ontológiája.....	31
6.	Diszkusszió.....	34

6.1.	A konstrukciók produktivitásának összehasonlítása	34
6.2.	A konstrukciók alkorpusz szerinti megoszlása.....	35
6.3.	Az előtagok megoszlása	36
6.4.	Az előtagok ontológiája.....	37
7.	Összegzés	38
8.	Bibliográfia.....	40

1. Bevezetés

A HIÁNY és a MEGLÉT nyelvileg változatos módokon alkotható meg: szintaktikai szerkezettel (pl. *Van benne elég só.; (nem) tartalmaz sót*), szavak, morfológiai konstrukciók révén (*sós* → ← *sótlan*), valamint a szintaktikai és a morfológiai-lexikai megoldások között átmenetet képező összetételi konstrukciókban (*sómentes*). Ezek a kifejezések szinonim és antonim viszonyaik mentén kapcsolódnak egymáshoz aszerint, hogy ennek a szemantikai térnek melyik pólusát dolgozzák ki, ugyanakkor el is különböznek egymástól semantikussági fokban, a HIÁNY és az ELLÁTOTTSÁG mértékének, jellegének kifejezésében. A jelentésen alapuló kapcsolatok erőssége hatással van az egyes konstrukciók használatára, begyakorlottságra.

A dolgozat három, a HIÁNY és az ELLÁTOTTSÁG kifejezésére szolgáló összetételi konstrukció, az *N.dús*, *N.szegény*, és *N.gazdag* (pl. *fantáziadús*, *mozgásszegény*, *részletgazdag*) használatát hasonlítja össze funkcionális, kognitív nyelvelméleti keretben, a konstrukciókat asszociatív, hálózatos kapcsolódásaikban¹ értelmezve. Korábbi, történeti vizsgálatok (HRASKÓ 2024a, b) eredményeire alapozva azt a kérdést vizsgálja jelenkori perspektívából, hogy az *N.dús*-nál később adathozható *N.gazdag* térnyerése hatott-e (ha igen, hogyan) az előbbi szerkezetre, visszaszorította-e az *N.dús*-t az *N.gazdag*, vagy megfigyelhető funkciómegoszlás a két, 'relatív ellátottság'-ot kifejező szerkezet használata között. A vizsgálat abból a hipotézisből indul ki, hogy az *N.szegény*-nyel antonim *N.gazdag* a jelenkori kreatív nyelvhasználatban produktív sémaként működik, míg az *N.dús* szerkezet leginkább lexikalizálódott, rögzült kifejezésekben, az idő és a magatartás tartományában jelöltebb (TOLCSVAI NAGY 2012) használatban adathozható. A dolgozat a Magyar Nemzeti Szövegtár v2.0.5 (továbbiakban MNSZ2) adatait elemzi a sémát kidolgozó főnév (N) alapján abból a szempontból, hogy mennyiben figyelhetők meg preferenciák, jellemző főnévi típusok az *N.dús* és az *N.gazdag* konstrukciókban reprezentált entitások között, valamint hogy ezek és a RELATÍV HIÁNYT kidolgozó *N.szegény* között milyen mértékben vannak átfedések, egyező előtagok. A korpuszadatok elemzése alapján arra lehet következtetni, hogy az *N.szegény* asszociatív hatása hálózatos módon érvényesül, amennyiben a vele erősebb asszociatív kapcsolatban álló *N.gazdag* az *N.dús*-hoz képest produktívabb konstrukciós sémaként működik. Ugyanakkor ebben a hálózatban az *N.dús* is produktívan fejezi ki a különböző entitásokkal való nagyfokú ellátottságot: néhány nagy

¹ Köszönet Palágyi Lászlónak, hogy rendelkezésre bocsátotta kéziratát (PALÁGYI 2023), ez alapvető forrása volt a funkcionális, kognitív háttérű morfológiaelméleti keret kidolgozásának.

gyakoriságú, de a séma felől értelmezhető kifejezésen túl (pl. *fantáziadús*) számos innovatív kifejezésben előfordul. Ez az esettanulmány módszertani eljárást (lehetséges mintát) dolgoz ki a különböző (morfológiai) konstrukciók egymáshoz fűződő hálózatos kapcsolatainak vizsgálatára. Amellett érvel, hogy a hálózatos megközelítés tágabb képet nyújt a konstrukciók használatáról, mintha azokat önmagukban vizsgálnánk.

A vizsgált utótagok a HIÁNY és ELLÁTOTTSÁG szemantikai terét az „alapbeállítású” sematikus jelentésű képzőkhöz (-*tAlAn*, -(*V*)s) képest artikulálják, specifikálják: ezt teszi azonban még számos más utótag is (pl. -*mentes*, -*bő*). A jelen kutatás nem törekszik a teljes szemantikai tér feltárására. Bár a morfológiai konstrukciók ismertetése során szó esik a szóalkotásmódok két fő csoportjáról – a szóképzésről és az összetételről –, ennek a dolgozatnak nem célja a vizsgált utótagokat a prototipikus képző és a prototipikus összetételi utótag közti skálán elhelyezni, grammatikalizálódottságuk mértékének megállapítására, vizsgálatára nem vállalkozik. A dolgozat mindvégig azokkal az előfordulásokkal, konstrukciós alsémákkal foglalkozik, amelyekben valamilyen entitásnak a megléte vagy hiánya jelenik meg: nem foglalkozik sem a valamilyen tulajdonságot, jellemzőt meglévőként vagy hiányzóként megkonstruáló (pl. *bátortalan*, *lelkiszegény*) szerkezetekkel, sem a deverbális konstrukciókkal (*olvasatlan*).

A dolgozat 2. fejezete a vizsgálathoz szolgáló elméleti háttérrel mutatja be. A 3. pont a kutatás bemutatásával, a három konstrukció együttes vizsgálatának megindoklásával, a kutatási kérdések és a hipotézisek ismertetésével foglalkozik. A 4. fejezet a vizsgálat módszertanát írja le. Az 5. fejezet az adatok ismertetésére szolgál, a 6. fejezetben az eredmények értelmezésére és a hipotézisekkel való összevetésükre kerül sor. A 7. fejezet a vizsgálat eredményeit összegzi és kitekint a téma további vizsgálatának lehetőségeire.

2. Szakirodalmi áttekintés²

2.1. Kognitív nyelvelméleti alapvetések és alapfogalmak

A dolgozat funkcionális, kognitív nyelvelméleti keretből indul ki, a nyelvet a beszélők nyelvi tapasztalatainak „kognitív szerveződésekként” fogja fel (BYBEE 2010: 711; idézi TANOS 2008: 357), használatalapúan vizsgálja. A nyelvreírásban ezeknek a tudásreprezentációknak (sémáknak) és rendszerszerű összefüggéseknek a feltárására törekszik. Eszerint a nyelvtudás

² A szakirodalmi áttekintésfejezetpont a szerző korábbi, a témában készült írásának (HRASKÓ 2024a, b) átdolgozott (szövegrészeket is átemelő), kiegészített változata.

alapvetően tapasztalati alapú: a beszélők a világról szerzett tapasztalataikat nyelvi szerkezetek segítségével képezik le, konceptualizálják (TOLCSVAI NAGY 2017a). A konceptualizációt (a fogalmi és a nyelvi feldolgozást) általános kognitív képességek teszik lehetővé és társas hatások alakítják. A konceptualizáció általános műveletei az absztrakció, a kategorizáció és a sematizáció (TOLCSVAI NAGY 2017a).

Az ember nyelvi tapasztalatait – a világról való egyéb tapasztalataihoz hasonlóan – bizonyos jellemző tulajdonságok mentén absztrakciós képességének segítségével csoportosítja, kategorizálja. A tapasztalati kategóriák nem feleltethetők meg a hagyományos tudományos kategóriáknak, nem binárisan, hanem prototípuselvűen (ROSCH 1973), illetve családi hasonlóságok (WITTGENSTEIN 1992) mentén szerveződnek: az egyes kategóriáknak vannak prototipikus/centrális és periférikus példányaik (TOLCSVAI NAGY 2017a). A beszélők a nyelvi tapasztalataikat a konkrét használatból, megvalósulásokból elvonatkoztatott, absztrakt mintákként, sémákban tárolják, melyek hálózatosan kapcsolódnak egymáshoz (BYBEE 2010; TANOS 2008; TOLCSVAI NAGY 2017a; PALÁGYI 2022). Ahogy a tudásunk hálózatokba szerveződik (TOLCSVAI NAGY 2017a: 30; BYBEE 2010), úgy az egyes sémák között, mind egészlegesen a séma szimbolikus jellemzői, mind a komponensek alaki és jelentésbeli kapcsolatai révén asszociatív viszonyok létesülhetnek.

A használatalapúság érvényesítése indokolja, hogy a jelen dolgozat is nagy mennyiségű nyelvi adatot tartalmazó korpuszok valós nyelvi adatain végez vizsgálatot.

2.1.1. A séma–megvalósulás viszony

A sémák olyan emergens³ módon kialakuló minták, amelyek a nyelvi tevékenység során a konkrét tapasztalatokból való elvonatkoztatással jönnek létre a nyelvhasználó elméjében (TOLCSVAI NAGY 2017a; vö. példányalapúság, BYBEE 2010). A sémák a nyelv különböző absztrakciós és fogalmi szintjein is megjelenhetnek, (erősebb vagy gyengébb) orientáló mintaként szolgálnak a nyelvi produkció során.

A szóalkotásmódok is különböző, erős (tipikus, begyakorlott) vagy gyengébb (periférikus, ritkább) sémákra épülnek, amelyek egyszerre foglalják magukban a konstrukció alaki és jelentésbeli sajátosságait (LADÁNYI 2017). A fosztóképzős konstrukció a HIÁNY

³ Az emergencia „olyan folyamat, amelynek során az alkotórészekből, kisebb elemekből felépülő teljes szerkezet jellege és funkciója nem vezethető le teljes mértékben az alkotórészek jellemzőiből” (TOLCSVAI NAGY szerk. 2017: 1063).

megkonstruálásának legsematikusabb, prototipikus és produktív módja. A fosztóképzős származékok és az absztrahálódott konstrukciós séma egyaránt része a magyar nyelvhasználók nyelvre vonatkozó tudásának. Ez szolgál alapul az egyes fosztóképzős szerkezetek megalkotásához, illetve az innovatív származékok megértéséhez. A főnévből melléknevet alkotó fosztóképzős konstrukciós séma a következő képlettel írható le:⁴

$$(\text{főnév} + -t\text{lan}/-t\text{AlAn})_{\text{melléknév}}$$

’a jellemzett dolog nem rendelkezik a főnévvel kidolgozott entitással’

Egy-egy séma produktivitása, vagyis az, hogy a beszélők mennyire használják új megvalósulások, szerkezetek létrehozásához, milyen könnyen alkalmazható új elemekre (BYBEE 1995: 426; 2010: 94–96; TANOS 2008: 561) skaláris. A séma produktivitása mérhető (lásd 4.2.), általánosan gyakorisági adatokkal, a típus- és a példánygyakoriság adataival jellemezhető (LADÁNYI 2017: 596). A típusgyakoriság a vizsgált korpuszban az egy sémához tartozó különböző típusok számát mutatja meg (pl. a fosztóképző esetében a *veszélytelen*, *esélytelen* stb. külön típust képvisel), míg a példánygyakoriságot a sémához tartozó, egy korpuszban előforduló összes példány száma adja (tehát például a *veszélytelen*, *esélytelen* minden előfordulása). A típusoknak a példányokhoz viszonyított nagyobb aránya jelezheti a séma kreatív, produktív használatát⁵ (lásd 4.2.). Ezzel szemben a példánygyakorisági mutató az egyes megvalósulások, típusok begyakorlódottságára, konvencionalizálódottságára képes rámutatni. Ezek a mutatók egy-egy konstrukciós séma begyakorlódásával vagy használati gyakoriságának csökkenésével időben változhatnak.

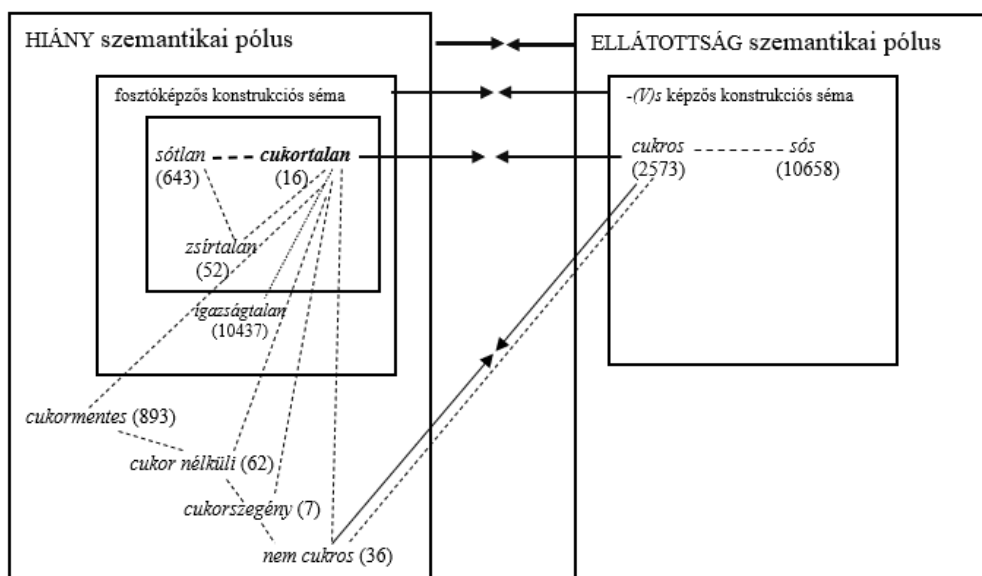
⁴ Nagybetűvel szedjük a toldaléknak alternánsonként változó elemét (vö. *-talan*, *-telen*).

⁵ A produktivitás és a kreativitás eltérő fogalmak, a kreativitás „a tágabb, többféle jelenséget átfogó kategória” (LADÁNYI 2007: 53).

2.1.2. Hálózatosság

Az egyes kifejezések és konstrukciós sémák egymáshoz hálózatosan kapcsolódva (tehát nem egymástól elszigetelten) tárolódnak a nyelvhasználók elméjében (BYBEE 2010, TANOS 2008). A nyelvi kifejezések „különböző nagyságú szerkezetekben [...] és különféle hasonlósági dimenziók mentén [...] kapcsolódnak össze, a felismert hasonlóságok mentén nyálábokba szerveződnek, amelyeknek elemei analógiás csoportokként folyamatosan új elemekkel bővülnek, vagy idővel felbomlanak” (PALÁGYI 2022: 31). Az innovatív szerkezetek, új szavak is ilyen hálózatokba illeszkednek a szóalkotási sémák rendszerében, jelentésük és alakjuk alapján más szavakhoz, mintázatokhoz kapcsolódva (PALÁGYI 2022: 32). Például a fosztóképzővel létrejött szavak egyrészt kapcsolódnak a séma más megvalósulásaihoz, a HIÁNY-t kifejező szinonim konstrukciókhoz és antonim szerkezetekhez is. Az 1. ábra egy ilyen hálózatrészletet mutat be (nem törekedve a hálózat minden elemének, azok minden kapcsolódási lehetőségének ábrázolására): a kevésbé begyakorlottnak számító (az MNSZ2-ben mindössze 16 példánnyal adatolható) *cukortalan* kapcsolódik a begyakorlottabb, a fosztóképző ($(N_{SZUBSZTANCIA}^{+} - tlan / - tAlAn)_{melléknév}$ 'a jellemzett dolog nem tartalmazza a főnévvel kidolgozott anyagot' alsémáját kidolgozó, de szemantikailag eltérő ízérzékelést jelölő (antonimnak is tekinthető) *sótlan* kifejezéshez. Ezzel egyidejűleg kapcsolódik más, a cukor hiányát kidolgozó begyakorlottabb konstrukciókhoz is, valamint a cukor meglétét derivációs konstrukcióban kifejező *cukros*-hoz is, és ezen felül sok más (az ábrán nem jelölt) elemhez.⁶

⁶ Az ábrán a *sós* gyakorisági adatai a *Sós* személynév előfordulásai miatt torzítottak lehetnek, valamint a *nem cukros* gyakorisága is kizárólag erre a szórendi előfordulásra vonatkozik, a keresésben nem szerepeltek más, pl. *nem túl cukros* típusú szerkezetek.

1. ábra: A cukortalan melléknév hálózatos kapcsolatai

A sémák közti kapcsolatok lehetnek erősebbek vagy gyengébbek. Például a fosztóképző erős asszociatív kapcsolatban áll az antonim, ELLÁTOTTSÁG-ot kifejező *-(V)s* képzővel, míg kevésbé erősen asszociálódik más melléknévképzőkkel, illetve a *cukros* kevésbé erősen asszociálódik a fosztóképző egy másik alsémáját, az ABSZTRAKT TULAJDONSÁG hiányát kidolgozó, *igazságtalan* melléknévvel, mint a szintén SZUBSZTANCIA hiányát jelölő *zsírtalan* derivátummal.⁷

2.2. Szóalkotásmódok

2.2.1. A morfológiai konstrukció és kompozitumszerkezet

A kutatás olyan ma is produktív szóalkotási sémákkal foglalkozik, amelyek nagy hatókörben fejezik ki szó szintű egységekben a 'valamiben való hiány' és a 'valamivel való ellátottság' jelentését a sematikus jelentésű képzőknél részletezettebb, specifikusabb módon. A szóalkotásmódok szintjén is érvényesül a séma–megvalósulás viszony és a hálózatoság. A beszélők által alkotott szavak a korábbi tapasztalataikból elvonatkoztatott sémákra épülnek, és az új, innovatív szavak értelmezését is ezek teszik lehetővé. Az összetett morfológiai egységekből absztrahálódott sémák a morfológiai konstrukciók. A morfológiai konstrukciók is jellemezhetők a fent ismertetett gyakorisági mutatókkal (2.1.1.), a legfontosabb jellemzőjük az

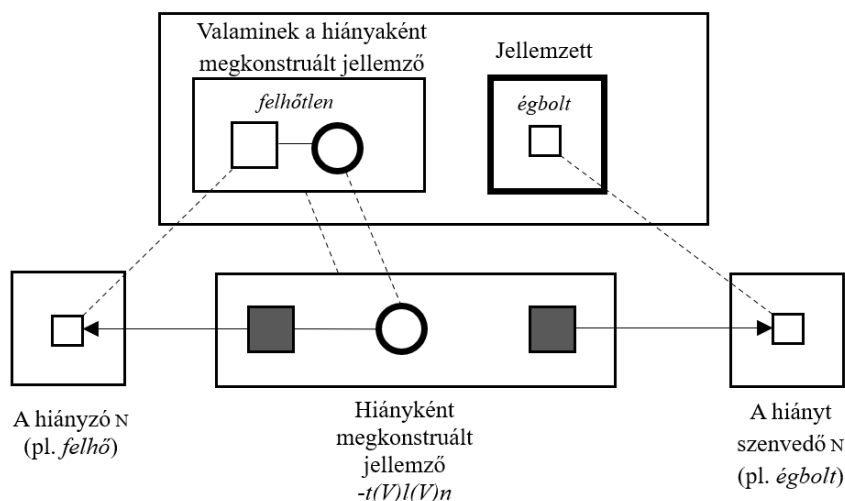
⁷ A jelentéskiterjesztés esetében működő hasonló motivációról lásd HRENEK 2024.

alkalmazási tartományuk (LADÁNYI 2017: 550–554), „[a]z erős konstrukciós sémát nagyon különböző alapszavak is kidolgozhatják” (PALÁGYI 2022: 96) – tehát a séma erősségének, produktivitásának vizsgálatakor azt is érdemes figyelembe venni, hogy milyen különböző szemantikai tartományokba tartozó szavak adathozhatók a konstrukciós sémában, ezzel mutatva a séma sematikuságát is (az ehhez kapcsolódó ontológiai elemzésről lásd 4.5.). A gyakran használt sémák megerősödnek, produktivitásuk nő. A begyakorlott szavak azonban függetlenedhetnek is a konstrukciós sémától, egységként gyakorlódnak be, lexikalizálódhatnak (LADÁNYI 2017: 538–539).

A produktív sémák mintájára megvalósult szavaknak egyszerre érzékeljük a specifikus, lexikai jelentését és a háttérben a sematikus, grammatikai jelentését, ezt morfoszimbolikusságnak nevezzük (PALÁGYI 2022). A morfoszimbolikusság például úgy nyilvánul meg a vizsgálat tárgyát képező *N.szegény* konstrukció esetében, hogy a sémát megvalósító innovatív *főzelékszegény (étrend)* (MNSZ2) feldolgozása során nem csak a sémát megvalósító más, begyakorlottabb, így aktiválódó típusokra (*szénhidrátszegény, zsírszegény (étrend)*) támaszkodunk, hanem az ezekből absztrahálódott $N_i.szegény N_{ii}$ ('az N_i entitásban való hiány, a jellemzett N_{ii} dologban N_i -ből kevés van) sémára is, amikor feldolgozzuk, hogy a szó a 'főzelékben való hiányt, kevés főzeléket tartalmazó (étrend)'-et jelent. A megértésben az a morfoszimbolikus jellemző is érvényesül, hogy az *N.szegény* a melléknevekre jellemző szintaktikai szerkezetben fordul elő. A szimbolikus szerkezetek gestaltok, a részek (komponensek) „az egész felől értelmezhetők” (PALÁGYI 2022: 72).

A morfológiai konstrukciók sémaként való működése, a mintájukra megvalósult szavak jelentésének emergens jellege a komponensek egymáshoz való szemantikai viszonyában is megnyilvánul. Az összetett morfológiai szerkezetek kompozitumszerkezetet alkotnak. A 2. ábra a fosztóképzős kompozitum szemantikai szerkezetét mutatja. A kompozitumszerkezetben a komponensek egymással szemantikai kapcsolatba lépnek és összeegyeztetődnek (integrálódnak). Az egyik (tipikusan részletező jelentésű) komponens kidolgozza a másik (gyakran sematizált jelentésű) komponens egy szemantikai összetevőjét (alszerkezetét, vö. elaboration site, LANGACKER 2008: 198–199; lásd az ábrán a satírozott négyzetet). A teljes konstrukció profilját (az ábrán vastagított kör jelöli) ilyenkor a sematikusabb jelentésű komponens határozza meg (TOLCSVAI NAGY 2017b: 246). Például a *felhőtlen* kifejezésben a *felhő* részletező jelentésű lexikai elem dolgozza ki a sematikus 'hiány' jelentésű fosztóképzőnek azt az alszerkezetét, amelyben a HIÁNY mindig valaminek a hiányaként fogható fel, és egy elsődleges szereplőt (entitást), például az égboltot jellemzi a hiánnyal (pl. *felhőtlen égbolt*).

Ehhez szükséges, hogy a konstrukció két komponensének jelentésszerkezete összeegyeztethető legyen, az alszerkezeteik között legyenek megfelelések. A fosztóképzőt olyan entitásokat jelölő főnévi kifejezések dolgozhatják ki, amely entitások megléte vagy hiánya releváns az elsődleges szereplő szempontjából. A kompozitumszerkezet elemei együtt, a jelentésszerkezetek összeegyeztetésével, emergensen adják a létrejött új szó jelentését.

2. ábra: A fosztóképzős kompozitumszerkezet

2.2.2. A szóalkotásmódok

2.2.2.1. A szóképzés

A magyar nyelv két fő szóalkotási művelete, a szóképzés és a szóösszetétel során is kompozitumszerkezetek jönnek létre (LADÁNYI 2017). A szóképzés során a sematikus jelentésű, alakilag függő képző a részletezőbb jelentésű, alakilag általában szabad (a főnév esetében szemantikailag is független) lexikai elemmel összekapcsolódva meghatározza a kompozitum szemantikai és szintaktikai kategóriáját, kijelöli a profilját (LADÁNYI 2017: 605). Például a *zsíros* esetében a *-(V)s* képző melléknévet hoz létre, a *zsír* SZUBSZTANCIA-jellegű ENTITÁST valaminek a JELLEMZŐ-jeként (pl. *zsíros étel*) ragadja meg, 'zsírt tartalmazó, zsírral ellátott' jelentést hoz létre, ezt TULAJDONSÁG-ként (és így szemantikailag függő kategóriaként, vö. LANGACKER 2008: 116) konceptualizálja (LADÁNYI 2017: 636–637). Ebben az értelemben a képző tekinthető a képzett szó alaptagjának: ez adja a teljes szerkezet JELLEMZŐ profilját, és ez határozza meg melléknévi viselkedését. A részletezőbb jelentésű lexikai elem (N, *zsír*) pedig kidolgozza a sematikus jelentést hordozó képző függő alszerkezetét (TOLCSVAI NAGY 2017b: 243), az entitást, amelynek a meglétét a képző jellemzőként ragadja meg. Az összetett szerkezet (N.(*oeö*)s) egészes mintázatához kapcsolódik a melléknévi JELLEMZŐ jelentéskategória (ez

műveletileg a képzőhöz kapcsolódik), de a szerkezet emergens, a komponensek viszonya mindig megkonstruált viszony.⁸

A 'valamivel való ellátottság' és a 'valamiben való hiány' jelentést a magyar nyelvben két, egymással antonim viszonyban álló, jelentésük alapján tehát kapcsolódó derivációs konstrukció fejezi ki: az ELLÁTOTTSÁG pólusán a $[N(-V)-s]_{\text{ADJ}}$, a HIÁNY pólusán pedig a $[N(-V)-tl(V)n]_{\text{ADJ}}$, $[N-t(V)l(V)n]_{\text{ADJ}}$ fosztóképző (PALÁGYI 2023). Mindkettő prototipikus, termékeny melléknévképző (LADÁNYI 2017: 616–619; H. VARGA 2006; H. VARGA 2010).

2.2.2.2. Az összetétel

A derivációs konstrukciókkal szemben a prototipikus összetétel esetében mindkét tag önálló lexikai egység, vagyis mind az alak, mind a jelentés szempontjából egységként kezelhetők (LADÁNYI 2017). A szóösszetételek átmenetet képeznek a morfológiai és a szintaktikai konstrukciók határán, „szószintű egységekben [...] nagyobb konstrukciókra jellemző jelentéseket sűrítene” (PALÁGYI 2022: 113). A szóösszetétel azáltal vált önálló szóalkotási eljárássá, hogy az egymás mellett gyakran előforduló szavak összetapadásával és tipikusan kohezívebb jelentésével új szavak jönnek létre, ezekből pedig mintázatok sematizálódnak. A sémák alkalmazásával produktívan alkothatók összetett szavak a magyarban. Az alárendelő viszonyból (pl. *árnyéket tűrő*) ún. szerves összetétellel, a mondatbeli szoros viszonyból adódó összetapadások és az absztrahálódott sémák alapján olyan összetételek jönnek létre (pl. *árnyéktűrő*), amelyekben az utótag a szerkezet alaptagja (konceptuális magja és grammatikai profilja) (LADÁNYI 2017). Ebben a műveletben a két lexéma közötti fogalmi közelség fokozódik, nagyobb fogalmi integráció jön létre a komponensek között.

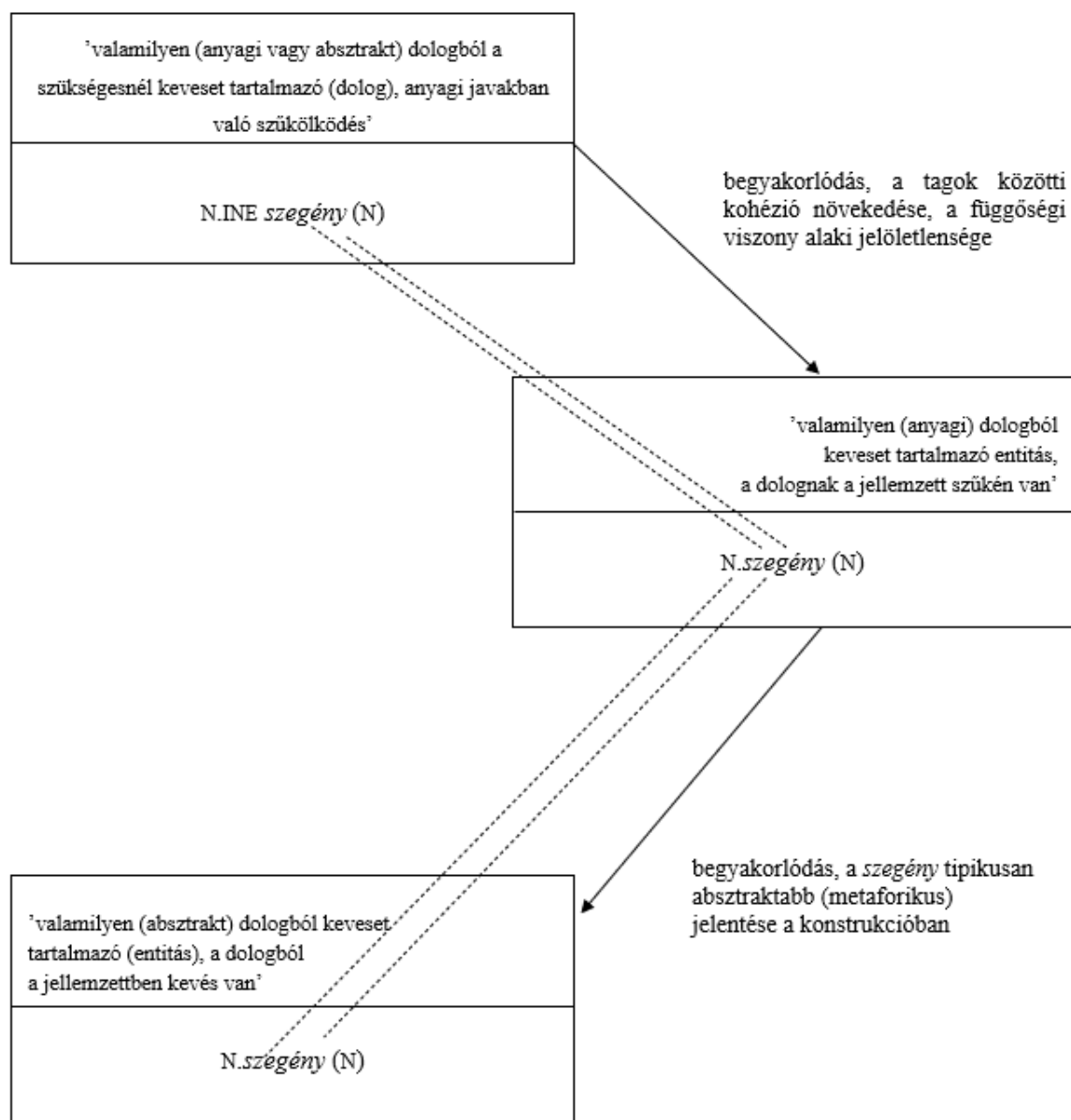
A Magyar grammatika a fent bemutatott alárendelő (szerves, határozós) összetételi kategóriába sorolja a *csapadékszegény* szót (LENGYEL 2000: 332). Értelmezése szerint ez a szó a *csapadékban szegény* szószerkezet jelentésbeli megfelelője. Az egybeírás, és az, hogy a szintaktikai viszony a határozós összetételben jelöletlen, formai és jelentésbeli szempontból is a tagok összetartozására, a szószerkezethez képest nagyobb kohezivitására utal.

Ugyanakkor az is felvethető, hogy bizonyos konstrukciókat (így például a *-szegény* alaptagú szerkezeteket) átmeneti jelenségeként is kezelhetünk az összetételi és a derivációs konstrukciók kontinuumán. PALÁGYI (2022: 87) a *-szegény* mellett (pl. *csapadékszegény*) a *-barát* utótagot

⁸ A $-(V)s$ képző különböző szóképzési jelentéseihez lásd LADÁNYI (2017: 636–637).

hozza példaként (pl. *fogyasztóbarát*), mint olyan utótagokat, amelyek jelentése a produktív vá váló konstrukciós sémában sematikusabbá, függőbbé (kidolgozást igénylővé) válik. Az N.*barát* konstrukciós sémában a *barát* utótagként '(valakinek) kedvező' jelentésben szerepel, míg a *szegény* elsődleges, 'anyagi javakban szűkölködő' jelentése helyett a HIÁNY szemantikai tér kidolgozásában vesz részt. Utótagként tehát kevésbé részletező a jelentésük, mint az önálló szói előfordulásokban, bár meg kell jegyezni, hogy a szintaktikai szerkezeteknek szintén része lehet a fenti, absztraktabb jelentés (pl. *cselekményben szegény*, *szakmai tapasztalatokban szegény*). Ezek az absztraktabb jelentések az önálló lexémáknál jobban támaszkodnak az őket kidolgozó másik komponensre, amelyek mentén jelentésük 'valakinek kedvező' -ként, illetve 'valamiben való hiány' -ként értelmezhető. Az N.*barát*, N.*szegény* konstrukcióban az utótagok jelentése egyszerre szűkül és terjesztődik ki (metonimizációval és/vagy metaforizációval).

A 3. ábra azt mutatja be N.INE *szegény* (N) (*vmiben szegény* (*vki/vmi*) 'anyagi javakban szűkölködő (*vki/vmi*)' szintaktikai szerkezet felőli motiváltság alapján, ahogy a begyakorlódás, a tagok közti kohézió, illetve a konstrukcióban a *szegény* absztraktabb 'hiány' jelentésének előtérbe kerülésével létrejön az N.*szegény* összetételi konstrukciós séma, amely változatos, akár absztrakt entitás hiányát is kifejezheti. Az egyes N.*szegény* sémára illeszkedő megvalósulásokat a kognitív nyelvten nem vezeti le az N.INE *szegény* szintagmából, a két konstrukciót jelenkori perspektívából alternatív konstruálási módként kezeli.

3. ábra: Az N.szegény konstrukciós séma motiváltsága az N.INE szegény szintagma és a jelentésabsztrahálódás felől

2.3. A HIÁNY és ELLÁTOTTSÁG szemantikai tere

A valamilyen entitásnak a meglétét, illetve hiányát lexémák szintjén kifejező morfológiai konstrukciók egy skálát alkotnak, amelynek két végpontja a teljes hiány és a totális telítettség, s amely között számos különböző elem helyezkedik el. Ezért BRDAR-SZABÓ (1990) szerint, aki a német nyelvben vizsgálta a melléknévi szóalkotásmódok ezen dimenzióját,⁹ nem érdemes a két „paradigmát” egymástól elválasztani. A HIÁNY és az ELLÁTOTTSÁG szemantikai terét kidolgozó, egymás mellett élő, egymással részben versengő konstrukciók esetében sem célszerű egy-egy konstrukciót önmagában vizsgálni, hanem kapcsolataikban és kölcsönhatásukban, hálózatos módon érdemes rájuk tekinteni, „hogyan mélyebb betekintést nyerjünk a szóalkotásban részt vevő morfológiai konstrukciók egymást kiegészítő vagy egymással versengő viszonyába” (BRDAR-SZABÓ 1990: 92 – saját fordítás).

2.3.1. Szinonimitás és funkciómegoszlás

A HIÁNY és az ELLÁTOTTSÁG szemantikai terét artikuláló konstrukciók összehasonlításának két kulcsfogalma a szinonimitás és a funkciómegoszlás. A funkciómegoszlás azt jelenti, hogy az egyes konstrukciókat más szavak dolgozzák ki, más a hatókörük (DRESSLER 1997), illetve amennyiben azonos szavak is kidolgoznak egy-egy konstrukciót, akkor a szóalakok más, jól elkülöníthető jelentésben használatosak (LADÁNYI 1998; 2007). Szinonimitásról akkor beszélhetünk, amikor az azonos lexémával kidolgozott konstrukciók (nagyjából) hasonló jelentésű szavakat hoznak létre, amelyek egymással lényegi jelentéskülönbség nélkül felcserélhetők. Ugyanakkor a nagyjából szinonimnak tekinthető konstrukciók is eltérő jelentésárnyalatokat hordozhatnak, például a HIÁNY és a MEGLÉT foka (abszolút vagy relatív hiányjelentés) és az ahhoz való viszonyulás (értékelés, pozitív vagy negatív hiányjelentés) szempontjából (vö. *csapadékmentes* : *csapadékszegény*, lásd még 2.3.3). Előfordul ugyanakkor az is, hogy a szinonim szóalkotásmód – bár az elméleti lehetőség megvolna rá – nem képez ugyanazzal az előtaggal szóalakot, mert a már meglévő, begyakorlott változat „akadályozhatja” a másik szó létrejöttét (LADÁNYI 2007: 40). A beszélők ugyanakkor olykor a begyakorlottabb

⁹ A német és a magyar HIÁNYT és ELLÁTOTTSÁGOT kifejező morfológiai konstrukciók számos hasonlóságot mutatnak, amelyet többen a XIX. században érvényesülő német kontaktushatással magyaráznak (DÉR 2008; DÖMÖTÖR 2003; GERSTNER 2003; H. VARGA 2004; 2006; ZSILINSZKY 2003). Mivel ez a dolgozat jelenkori perspektívából vizsgálja ezeket a konstrukciókat a működését, ezért a német kontaktushatással, analógiákkal nem foglalkozik, a hasonló tárgyú, német vizsgálatokra elméleti-módszertani mintaként tekint. A kontaktushatáson túli egyéb motivációs tényezőkről lásd HRASKÓ 2024b.

változat ellenére is használnak alternatív konstruálási módokat azonos típusú hiánynak vagy meglétnek a kifejezésére (például *cukortalan* a fenti hálózatos példában (1. ábra) kevésbé begyakorlottnak tűnik (16 előfordulás), feltehetően részben az abszolút, pozitív hiányjelentésű *cukormentes* (893), részben pedig a *cukrozatlan* (116) igei alapszavú konstrukció begyakorlottsága miatt, amely a 'cukorral való ellátatlanságot' fejezi ki¹⁰) – ez a séma produktivitását is mutathatja (LADÁNYI 2017: 540–564). A fentiek vizsgálatához a tényleges használatot mutató, minél több használati színteret és műfajt magában foglaló korpuszok használata szükséges (lásd RECKENTHÄLER 2020).

2.3.2. Alapbeállítású konstrukciók

A HIÁNY kifejezésének legsematikusabb, alapbeállításúnak tekinthető morfológiai eszköze a magyar nyelvben a fosztóképző, amely főnévi tőhöz kapcsolódva a főnévi komponenssel jelölt entitás hiányát fejezi ki. Ez gyakran ellentétben áll az adott entitás meglétét ki fejező *-(I)s* képzős származékokkal (vö. *sótlan* → ←*sós*) (H. VARGA 2004). A fosztóképző sematikus alszerkezetét olyan főnevek képesek kidolgozni, amelyek egy előtérben álló figura szempontjából releváns, hiányzó vagy meglévő entitást jelölnek (lásd 2.2.1.). Ezek lehetnek olyan fizikai létezők, amelyek elválaszthatók attól a dologtól, amelyhez tartoznak, viszonyuk rész-egész, de lehetnek járulékosak az előtérben álló entitás szempontjából (H. VARGA 2006: 46–47; KIEFER 2015: 604). KIEFER (2015) felhívja a figyelmet arra, hogy bizonyos anyagokból készült tárgyak (pl. *aranygyűrű*) esetén az anyag inherens, ezért nem képződnek **aranytalan gyűrű* típusú származékok. A fosztóképzős konstrukciós sémát absztrakt fogalmak is kidolgozhatják. Ebben az esetben gyakran „az alapszóból *-(I)s* képzővel alkotott melléknév által kifejezett tulajdonságnak a hiányát” jelenti a fosztóképzős származék (vö. *barátságtalan* → ← *barátságos* (H. VARGA 2004: 215)). A HIÁNY kifejezése egyértelműen a negatív pólust (értékjelentést) képviseli, a fosztóképzős származék polaritása azonban a konstrukciót kidolgozó főnév polaritásától, valamint a kontextustól függ (vö. *hibátlan* : *aránytalan*). A fosztóképzős konstrukció (pl. *sótlan* N) kifejezheti (nem specifikáltan) a relatív ('a szükségesnél/elvártnál kevesebb sót tartalmaz') és az abszolút hiányt is ('egyáltalán nem tartalmaz sót').

¹⁰ Ebben a konstruálási módban az is megjelenik, hogy a cukor nem inherens összetevője a jellemzett dolognak, hanem hozzáadható.

Az ellátottságot a magyar nyelvben két képző is kifejezheti ki, a fosztóképzővel erős antonim kapcsolatban álló *-(V)s* képző és a *-(j)Ű* képző (H. VARGA 2010). Mindkét képző alapjelentése a 'valamivel ellátott; valamivel jellemzett'. A különbség a kettő között az elidegeníthetőség–elidegeníthetlenség eltérő perspektiválása (vö. *szemüveges*; *(vmilyen) hajú*), másrészt az, hogy a *-(j)Ű* a tipikus, szóalapú képzési művelettől eltérően mindig jelzős szerkezeten működik (pl. *hosszú haj*: *hosszú hajú lány*), nem szón (**hajú lány*), míg a *-(V)s* művelete szó- és szerkezetalapú egyaránt lehet (*szemüveges lány*; *fekete szemüveg*: *fekete szemüveges*) (LADÁNYI 2017: 620, PALÁGYI 2023).

A *-(V)s* képző a fosztóképzőhöz hasonlóan főnévből és melléknévből hoz létre melléknevet (a deverbális mintázat nem produktív (H. VARGA 2010)), a *-(V)s* konstrukció jelentésében is számos alséma különíthető el (H. VARGA 2010, PALÁGYI 2023). A képző jelentésében nem központi a polaritás, az értékjelentés a főnévi alapú képzésben általában nem karakteres, semleges (pl. *szemüveges*).

2.3.3. Alternatív, részletezőbb jelentésű konstrukciók

A HIÁNY és az ELLÁTOTTSÁG specifikáltabb, részletezettebb, valamint stilisztikailag jelöltebb kifejezésére a magyar nyelvben a fosztóképzőn és a *-(V)s* képzőn túl számos lehetőség áll rendelkezésre. Ezek alaki önállóság szempontjából különböző helyet foglalnak el a morféma–lexéma kontinuumon a fosztóképzőtől a *nem N-(V)_SADJ* és az *N nélkül(i)* típusú szerkezetekig (1. ábra). A HIÁNY pólusának H. VARGA MÁRTA monográfiája (2006) részletes bemutatását (és alaktani kategorizációját) adja, felsorolva számos erősen specifikus, stilisztikailag is jelölt, ezért kis hatókörben alkalmazható elő- és utótagot is, mint a *-fogyott*, *-fukar*, *szűk*- stb. Éppen ezért ennek az alfejezetnek nem célja a HIÁNY és az ELLÁTOTTSÁG morfológiai konstrukcióinak átfogó elemzését nyújtani, a középpontjában inkább a különböző konstrukciók viszonya áll. A fókuszban a prototipikus összetételi és a prototipikus derivációs konstrukció között elhelyezkedő, a címben is kiemelt átmeneti szerkezetek állnak. Ezek az utótag általánosabb (de a képzőkhöz képest mégis specifikált) volta miatt produktívan, nagy hatókörben képesek valaminek a hiányát vagy meglétét jellemzőként kidolgozni (éppen ezért vethető fel grammatikalizálódottságuk, képzőszerűségük).

A HIÁNY egyik legrégebbi és ezért begyakorlott lexikai jelölője a *-mentes* utótag. Valamely entitásnak a teljes, abszolút hiányát fejezi ki. Ez alapvetően pozitív értékű hiányjelentés, 'valamilyen káros vagy kellemetlen tényezőtől megszabadított, illetve megszabadult, nélküle való' (pl. *alkoholmentes*), valamint 'valamitől mint (jogi) kötelezettségtől törvényileg

mentesített, valami alá nem eső' (pl. *adómentes*) (H. VARGA 2004: 226; lásd még SÁROSI 1998) értelemben használatos. A *-mentes* a sematikus fosztóképzővel olykor szinonimnak tekinthető, más esetekben a két konstrukcióval alkotott szavak jelentése elkülönül egymástól (H. VARGA 2004), a kifejezések lexikalizálódott jelentésűvé válhatnak (pl. *akadálymentes*, *zökkenőmentes*) (SÁROSI 1998).

A fosztóképzőnél szintén jelöltebb módon fejezi ki valaminek a hiányát az *N.szegény* konstrukció. A *-szegény* utótagként hozza magával a *szegény* lexéma 'anyagi javakban szűkölködő' (ÉKSz²) jelentéséből a 'szűkös, elégtelen mennyiségű' jelentést, így a konstrukció azt fejezi ki, hogy 'valaki vagy valami a szükségesnél, valamilyen normához/elváráshoz képest kisebb mennyiségben/mértékben rendelkezik valamivel, birtokol valamit, a szükségesnél kevesebb áll rendelkezésére' (H. VARGA 2004: 231–232). A *-szegény* tehát a *-mentes*-sel ellentétben relatív hiányt jelöl.

Az ELLÁTOTTSÁG tartományáról nem készült H. VARGA (2006)-hez hasonló, monografikus feldolgozás. Szótári adatok segítségével azonban rekonstruálható (HRASKÓ 2024b), hogy a *-mentes* utótaggal nagyjából egy időben elterjedtek a *-dús* utótagú szerkezetek is, amelyek valamilyen entitás meglétének nagyobb fokát fejezik ki, mint az alapbeállítású *-(V)s* képzős derivátumok. Szintén nagyfokú ellátottságot fejeznek ki a *-szegény*-nyel antonim párt alkotó, történetileg később adathozható *-gazdag* utótagú szerkezetek (HRASKÓ 2024b). Jelen kutatás egyik fő kérdése az, hogy a relatív, de nagyfokú ellátottságot/meglétet kifejező *N.dús* és *N.gazdag* konstrukció hogyan viszonyul egymáshoz, megfigyelhető-e közöttük funkciómegoszlás, jelenkori perspektívából melyik működik produktívabb szóalkotási sémaként. Kontextusalapú kereséssel (SASS 2022) számos hasonló konstrukció is adathozható és azonosítható (pl. *N.teljes*, *N.bő*). A dolgozat keretein belül nincs lehetőség az összes ilyen szóalkotási séma összegyűjtésére: a korábbi történeti perspektívájú vizsgálatok alapján kirajzolódó hálózatrészlet, az *N.dús*, *N.szegény* és *N.gazdag* konstrukciók adataalapú összehasonlítására szorítkozik.

3. A kutatás bemutatása

Ez a kutatás a HIÁNY és ELLÁTOTTSÁG szemantikai terét artikuláló három konstrukciós sémával, az *N.dús* (pl. *fantáziadús*), *N.szegény* (pl. *ingerszegény*) és az *N.gazdag* (pl. *ötletgazdag*) konstrukciókkal foglalkozik, a szinonímián és antonímián alapuló asszociatív kapcsolatok jelentőségére fókuszálva. A három konstrukció együttes vizsgálatát az teszi indokolttá, hogy történeti perspektívából megfigyelhető egyfajta időrend a gyakorivá válásukban, mely egyben egy motivációs viszonyrendszernek is tekinthető: a magyarban már létező, HIÁNY-t és ELLÁTOTTSÁG-ot kifejező szerkezetek, az *N.mentes* és az *N.dús* megágyaztak az *N.szegény* produktívvá válásának, amely aztán az antonim párjával alkotott konstrukció, az *N.gazdag* elterjedését is motiválta (HRASKÓ 2024b). Míg a *-mentes* és a *-szegény* más aspektusát dolgozzák ki a HIÁNY szemantikai terének (abszolút és relatív hiányjelentés, a HIÁNY pozitív értékelése a *-mentes* esetében), addig a *-dús* és a *-gazdag* között nincs ilyen egyértelmű jelentésbeli különbség, mindkettő nagyfokú, relatív meglétet vagy ellátottságot fejez ki. Így az *N.dús* és a *N.gazdag* egymással versengő, szinonim sémáknak tekinthető a 'relatív ellátottság'-ot kifejező *N.ADJ* konstrukcióban. Érdemes tehát összehasonlítani a használatukat a versengés, a produktivitás, a lexikalizálódás és a funkciómegoszlás szempontjából – a hálózatos elemzésben figyelembe véve az *N.gazdag* használata mögött motivációs tényezőként az *N.szegény* használatára, produktivitására vonatkozó adatokat is (vö. HRASKÓ 2024a), valamint az önálló szói, melléknévi előfordulásban a *gazdag* nagyobb relatív gyakoriságát (71,63 db/millió szövegszó), a *dús*-hoz képest (5,23 db/millió szövegszó) az MNSZ2-ben.¹¹

A kutatásnak tehát az a fő kérdése, hogy milyen különbségek figyelhetők meg az *N.dús* és az *N.gazdag* használata között, és ez hogyan függ össze a *N.gazdag* és az *N.szegény* konstrukció antonim viszonyával. A vizsgálatnak célja feltárni, hogy az *N.dús*-nál később adatolható, a jelenkori nyelvhasználatban önálló szóként jelentősen gyakoribb *N.gazdag* térnyerése hogyan hatott (ha hatott) az előbbi szerkezetre, visszaszorította-e a *-gazdag* a *-dús*-t, vagy van megfigyelhető funkciómegoszlás a két, 'relatív ellátottság'-ot kifejező szerkezet használata között. Ezzel összefüggésben az alábbi hipotézis fogalmazható meg:

¹¹ Az eredmények két tizedesjegyre kerekítve szerepelnek. Az adatok lekéréséhez használt keresőkifejezést lásd a mellékletben (9.1).

H1: A *dús* melléknév és a *-dús* utótagú szavak szótári stílusminősítései,¹² és a *dús* önálló szói előfordulásainak alacsony gyakorisága alapján feltételezhető, hogy az *N.dús* konstrukció a korpuszvizsgálat során is inkább lexikalizálódott, rögzült kifejezésekben, az idő és a magatartás tartományában jelöltebb (vö. TOLCSVAI NAGY 2012) használatban lesz adathozható, kevésbé produktív konstrukciós sémaként működik, mint a semlegesebb jelentésű, az *N.szegény*-nyel erős asszociatív viszonyban álló, önálló szóként is nagyobb relatív gyakoriságú *N.gazdag*.

Ennek a vizsgálatához szükséges módszereket a következő, 4. fejezet ismerteti, az egyes elemzési szempontokhoz társított további várakozásokkal egyetemben. A kutatás a hipotézisek ellenőrzésén túlmenően a vizsgált három konstrukció használati viszonyainak minél sokrétűbb feltérképezésére törekszik.

4. Módszertan¹³

4.1. A vizsgálati anyag kijelölése

A konstrukciók használatalapú vizsgálatához az MNSZ2 (ORAVECZ et al. 2014) korpusz nyújtott lehetőséget. A nyilvános keresőfelületen a vizsgált utótagokra lemmatizált, CQL-es lekérdezést indítva, majd az így kapott adatokat szűrve jött létre a vizsgálati anyag. Ennek a keresési és szűrési folyamatnak a pontos dokumentációja a 9.2., a végleges adatsor a 9.4. mellékletben található.

A minta meghatározása során dilemmát okozott, hogy a szépirodalmi alkorpusz része legyen-e a vizsgálatnak, mivel ez számos kreatív, sűrített jelentésszerkezetű találatot tartalmazhat, amelyben a metaforizálódottság és a kreatív nyelvhasználat olyan szintű, hogy a tagok közötti viszony nehezen értelmezhető, és így annak megítélése is problematikus lehet, hogy az adott szépirodalmi szóalkotás illeszkedik-e a vizsgált konstrukciós sémára. Végül mégis az alkorpusz megtartása mellett döntöttem, mert a *-szegény* utótagú találatok lekérése a szépirodalmi alkorpuszból azt mutatta, hogy a találatok között viszonylag csekély a nehezen értelmezhető

¹² A *dús* melléknévként „választékos” minden vizsgált szótárban (ÉKSz¹, ÉKSz², ÉrtSz, ÉrtSz+), *fantáziadús*-t az ÉKSz² választékosnak, az *eseménydús*-t sajtónyelvinek jelöli. Az ÉrtSz. *-dús* utótagú szócikkei között leginkább az irodalmi, régies stílusminősítések szerepelnek (pl. *bájdús*, *érdemdús*, *kellemdús*, *szellemdús* stb.), illetve egyes szavakat (*tápdús*, *lédús*) ritkaként tüntet fel. Az Nszt. a *dús*-t önálló melléknévként szintén választékosként tünteti fel, de *valamiben dús* szintagmaként és *-dús* utótagként nem jelöl stílusminősítést.

¹³ A keresési-szűrési módszertan kialakítása nagyban támaszkodik a szerző korábbi, témában végzett kutatásainak keresési módszertanára (HRASKÓ 2024a, b), így e fejezet is ezeknek a korábbi dolgozatoknak a módszertani fejezeteire épül, többször szövegszerű átvételekkel.

kifejezés, viszont a használati színterekhez köthető konstrukciós változatosság szempontjából fontos ennek az alkorpusznak a figyelembevétele is.

4.2. A sémák produktivitásának összehasonlítása

A vizsgálat célja az, hogy a sémák használatát, produktivitását egymáshoz való viszonyaikban értelmezze, ehhez különböző kvantitatív mutatók és kvalitatív elemzési szempontok szükségesek (a produktivitas különböző mérőszámairól összefoglalóan lásd LADÁNYI 2007: 39–56). A kutatásnak nem célja a konstrukciók produktivitásának statisztikai alapú vagy más, külső normákhoz való viszonyítása, és a jövőbeni használatukkal kapcsolatos valószínűségek felállítása – ehhez a rendelkezésre álló korpusz és lekérdezőfelület nem is lenne megfelelő. Ezért a vizsgálat nem használja a BAAYEN által kidolgozott statisztikai alapú produktivitásmutatókat (BAAYEN–LIEBER 1991, BAAYEN 2009).

A sémák használatának összehasonlítására szolgáló két fő mutató a korábban már említett típus- és példánygyakoriság (2.1.1.), illetve ezek egymáshoz való aránya, a típus–példány arány (TTR: type–token ratio). A típusok példányokhoz viszonyított arányát (TTR) a szakirodalom alkalmazza (például szóképzési mintázatok esetében) a sémák produktivitása közötti különbség számszerűsítésére. A maximális 1 érték azt jelezné, hogy minden típus csak egyszer, hapaxokkal valósul meg, ez a séma extrém erősségét jelezné. A végleges adatsort tartalmazó táblázatokban (9.4.) az összesített példány- és típusgyakoriságokon túl az egyes típusokhoz tartozó példányok száma is szerepel (abszolút gyakoriság), valamint ennek az összes példányhoz viszonyított aránya is (relatív gyakoriság pl. a *vérszegény* összes előfordulásának aránya az összes *N.szegény* sémára illeszkedő példány számához viszonyítva), ami az adott típus begyakorlódottságát tudja megmutatni.

H2: Az 1. hipotézisben és a szakirodalomban foglaltakkal összhangban az várható, hogy míg a produktív szóalkotási sémaként működő *-szegény* és *-gazdag* utótagú konstrukciót sok típus valósítja meg (magasabb típus–példány arány), addig a *-dús* kevesebb, magasabb relatív gyakoriságú, lexikalizálódott típusban lesz adatolható.

Egy séma produktív használatával kapcsolatban a vele alkotott új szavak, hapaxok száma is fontos adatnak tekinthető (vö. BAAYEN–LIEBER 1991), ezek a séma produktív használatát mutatják, mivel a beszélők az új szavak megalkotásánál és értelmezésénél nagyban támaszkodnak a konstrukciós sémára és annak morfoszimbolikus jellegére (KALIVODA 2021: 57). A konstrukciók összehasonlításához tehát a sémát megvalósító hapaxok száma, a

konstrukciós sémát megvalósító összes típusokhoz (HTR1: hapax–type ratio) és az összes példányhoz való aránya (HTR2: hapax–token ratio) is fontos mutatónak tekinthető.

Ezen túl kétoldali, kétmintás Z-próbával statisztikailag is ellenőrizhető, hogy az *N.dús* és az *N.gazdag* hapaxainak, illetve típusainak száma az összes példány számához, mint teljes populációhoz viszonyítva tekinthető-e szignifikánsnak 1%-os szignifikanciaszint mellett (ennek részletes módszertanát és dokumentációját lásd a 9.8.1. mellékletben).

H3: Amennyiben a *-dús* valóban főképp lexikalizálódott, begyakorlott kifejezésekben adathozható, és már kevésbé működik produktív konstrukciós sémaként, úgy a vele alkotott hapaxoknak a példányokhoz és típusokhoz viszonyított arányáról is feltételezhető, hogy alacsonyabb lesz, mint a másik két, produktívabbnak vélt szóalkotási séma esetében.

4.3. Alkorpuszok szerinti megoszlás

A konstrukció használati színtereinek változatosságát a különböző alkorpuszokban való előfordulása mutatja meg. Az alkorpuszok szerinti megoszlás egyben a produktivitás és a funkciómegoszlás vizsgálatához is fontos információt nyújthat.

H4. A szótári adatok alapján feltételezhető (vö. 1212. lábjegyzet), hogy az *N.dús* inkább a szépirodalmi alkorpuszban működik produktív szóalkotási sémaként, kevésbé gyakori a személyes-közösségi és a beszéltnyelvi alkorpuszban az *N.gazdag*-hoz és az *N.szegény*-hez képest.¹⁴

Az alkorpuszok szerinti megoszlás lekéréséhez MNSZ2 nyilvános keresőfelülete nyújtott lehetőséget (lásd a lekérési kísérletek részletes dokumentációját a 9.5.1. mellékletben). Azt, hogy a kapott adatsorban az alkorpuszok típusai és a bennük adathozható különböző konstrukciók gyakorisága között van-e összefüggés, khí-négyzet próbával ellenőriztem (9.8.2.). Egy adott alkorpuszon belül az *N.dús* és az *N.gazdag* előfordulása közötti különbségről pedig kétmintás, kétoldali Z-próbával állapítottam meg, hogy szignifikánsnak tekinthető-e (lásd 9.8.2.). Minden esetben 0,01-es szignifikanciaszintre történt a próba lekérése, ahol ettől eltérő szinten tekinthető szignifikánsnak egy eltérés, az külön feltüntettem.

¹⁴ Érdemes volna megvizsgálni a hapaxok alkorpuszok szerinti megoszlását is (vö: KALIVODA 2019), ez azonban az MNSZ2 nyilvános keresőfelületén nem kivitelezhető.

4.4. Az előtagok megoszlása

A konstrukciók közötti funkciómegoszlás és versengés az előtagokon való osztozásban, illetve elkülönülésben mutatkozik meg. Ezzel kapcsolatban a H1-ben megfogalmazottakból következően az várható, hogy:

H5: Jellemző hasonlóságok és eltérések lesznek az előtagok alapján a konstrukciók között.

H5₁: Az *N.dús* és az *N.gazdag* szinonim konstrukciót jellemzően különböző entitásokat jelölő főnévi előtagok dolgozzák ki.

H5₂: Az antonim konstrukciók között nagyobb arányban várhatóak egyező előtagok, hiszen feltételezhető, hogy ha valaminek a megléte releváns, akkor a hiánya is az lehet, így az adott entitást jelölő főnév mindkét póluson megjelenik előtagként.

H5₃: Az erősebb asszociatív kapcsolatban álló *N.gazdag* és *N.szegény* esetében több egyező előtagra lehet számítani, mint a *N.dús* és a *N.szegény* viszonyában.

Ennek vizsgálatához szükséges, hogy összevessük, hogy az adott előtag a három vizsgált konstrukció közül melyekben fordul elő. A konstrukciókat kidolgozó előtagok megoszlásának vizsgálati módszertana, az „előtagmátrix” létrehozásának menete a 9.6. mellékletben olvasható.

4.5. Ontológiai besorolás

A sémák használati körének a vizsgálatához a sémát kidolgozó entitások szemantikai csoportjai (ontológiai) is relevánsak. Egy séma használata ugyanis jellemezhető az alkalmazási tartománya (v. hatóköre, LADÁNYI 2007, 2017: 550–554) szempontjából is. Ez a minőségi jellemző azt igyekszik megragadni, hogy a sémát milyen tulajdonságú, jelentésű alapszavak dolgozzák ki. A kidolgozók szemantikai csoportjai alapján allostrukciókat (vö. NESSET–JANDA 2023; NESSET–BJÖRKLUND–SOKOLOVA 2024) különböztethetünk meg a forma-funkció párként kezelt konstrukciós sémán belül. Az egyes sémákhoz tartozó különböző szemantikájú előtagok a sémák közti funkciómegoszlást, míg az egy sémát kidolgozó előtagok sokszínűsége a séma hatókörét, az utótag absztrahálódottságát mutatják meg.

A sémát kidolgozó ENTITÁSOK vizsgálatához PARADIS (2005) kognitív szemantikai alapú főnévi ontológiai kategóriarendszerét¹⁵ választottam, amely abból a célból született, hogy további finomításokkal és módosításokkal széleskörben alkalmazható legyen a korpusznyelvészeti kutatásban.

PARADIS (2005) LYONS szemantikája (1977) alapján a főnevek három nagy csoportját különbözteti meg: az első-, a másod- és a harmadrendű entitásokat. Az elsőrendű entitások a percepció számára viszonylagosan állandónak tekinthetők: a háromdimenziós világban léteznek, megfigyelhetők. Ide tartoznak olyan konkrét, körülhatárolható, térben-időben létező ENTITÁSOK, mint az ÉLŐLÉNYEK (EMBEREK, ÁLLATOK, NÖVÉNYEK), ARTEFAKTUMOK (EMBER ÁLTAL LÉTREHOZOTT TÁRGYAK), TERMÉSZETI OBJEKTUMOK / JELENSÉGEK (pl. (folyó)víz, mint természeti jelenség), HELYEK, valamint a kevésbé körülhatárolható SZUBSZTANCIÁK (azaz ANYAGOK, pl. víz).¹⁶ A másodrendű entitásokhoz az időben megjelenő, dologszerűen megkonstruált szituációk tartoznak: a dinamikus, kezdő- és végponttal rendelkező ESEMÉNY; a dinamikus, időtartammal rendelkező, de kezdő- és végpont nélküli FOLYAMAT; valamint a statikus, időben nem körülhatárolható ÁLLAPOT. A harmadrendű entitások időben-térben közvetlenül nem megfigyelhető ABSZTRAKTUMOK, ún. KONCEPTUÁLISHÉJAK (SHELLS) (SCHMID 2000). Ilyen például a NYELV-hez, a TUDÁS-hoz vagy az IDŐ fogalmához tartozó entitások csoportja.

Az elemzés során az első-, másod- és harmadrendű entitások csoportjai szolgálnak fő besorolási kategóriaként, mivel átfogó és könnyen összevethető képet nyújtanak a sémák absztraktságáról, fogalmi hatóköréről. A részletesebb ontológiai besorolás a konstrukciók szemantikai térképének felrajzolását, a konstrukciós változatosság illusztrálását célozza. PARADIS kategóriarendszerét kiegészítve KUGLER és szerzőtársai (2022, 2024) által bevezetett alkategóriákkal készült el a finomelemzéshez használt kategóriarendszer (lásd a 9.7.1. számú mellékletben). A kétféle kategóriarendszer együttes használata egyszerre engedi látni a konstrukciós séma hatókörének nagyobb mintázatait és a konstrukciót kidolgozó előtagok változatosságát. A finomelemzés (az átfogónál még inkább) függ az elemző intuíción alapuló döntésétől, a teljes következetesség sem garantálható. Mivel nem áll rendelkezésre magyar

¹⁵ Hasonló rendszer szerepel a szerző korábbi dolgozatában (lásd HRASKÓ 2024a), az itt ismertetett módszertan annak egy továbbdolgozott, pontosított változata.

nyelvű szemantikai elemző, fontos erre az ontológiarendszerre segédeszközként tekinteni, szem előtt tartva azt, hogy a kategorizáció nem problémamentes (nem minden entitás sorolható be egyértelműen egyik vagy másik kategóriába, vannak prototipikusabb és periferikusabb példányai az egyes csoportoknak stb.). Az alkalmazott ontológiai besorolás elveit és menetét lásd a 9.7.2. mellékletben.

Az ontológiai besorolás (9.7.3.) a három konstrukció allostrukcióinak, a kidolgozó előtagok szemantikai csoportjainak feltérképezésére, a konstrukciók közti eltérések feltárására szolgált.

H6: Az ontológiai rendszerrel végzett elemzéssel kapcsolatos fő várakozás az, hogy amennyiben megfigyelhető funkciómegoszlás a *-dús* és a *-gazdag* használata között, akkor az a kidolgozó entitások szemantikai elkülönülésében, ontológiájában, az allostrukciókban is tetten érhető lehet.

H7: Általánosságban a konstrukciók kiterjedt használatáról, alkalmazási tartományukról az őket kidolgozó entitások szemantikai sokfélesége és az absztrakt entitások megjelenése is képet adhat. Mivel a *dús* és a *gazdag* elsődleges jelentése is összefüggésben áll az anyagi javakban való bővelkedéssel, ezért mindkét konstrukció esetében várható, hogy az elsődleges entitások (pl. SZUBSZTANCIÁK, valamint TERMÉSZETI JELENSÉGEK ÉS OBJEKTUMOK) nagy számban lesznek a konstrukciót kidolgozó főnevek között, ugyanakkor várhatóak különböző absztrakt, harmadrendű entitások is, összefüggésben az utótagok absztrahálódott, kiterjesztett jelentésével.

5. Az adatok bemutatása

5.1. A sémák gyakorisága és a produktivitás mutatói

A sémák típus- és példánygyakorisági adatait, valamint az ezekből számolt produktivitási mutatókat az 1. táblázat közli. Ezek az adatok a konstrukciók használati gyakoriságának összehasonlítására szolgálnak. A táblázatból látható, hogy az N.*dús* sémára illeszkedő találatok adathozhatóak a korpuszban a legmagasabb példányszámban: 6194 példány található belőle az MNSZ2-ben. Ezzel szemben az N.*szegény* valamivel kevesebb, 5232 példánnyal fordul elő, míg az N.*gazdag* sémára illeszkedő találatok száma csupán 2338. Ez kicsit több, mint az N.*dús* példányainak harmada (38%). Ezzel szemben az N.*dús* és az N.*gazdag* hasonló mennyiségű típussal rendelkezik: az N.*dús* konstrukciós sémát 208 különböző típus valósítja meg, míg az N.*gazdag*-ot 192. Az N.*szegény* séma a két, relatív ellátottságot kifejező sémánál több, 276 típusban fordul elő.

	N. <i>dús</i>	N. <i>szegény</i>	N. <i>gazdag</i>
Példányok száma (tokens)	6194	5232	2338
Típusok száma (types)	208	276	192
TTR (type-token ratio)¹⁷	0,034	0,053	0,082

1. táblázat: Példány- és típusgyakorisági adatok és arányok

Látható, hogy az N.*dús* típusait sokkal több példány valósítja meg, tehát kisebb a típusainak a példányokhoz viszonyított aránya (0,034). Ezzel szemben az N.*gazdag* típusainak és példányainak aránya magasabb, 0,082. Az N.*szegény* típus-példány aránya 0,053.

A három sémához tartozó típusok példánygyakorisági adatait (lásd 9.4.) megfigyelve látható, hogy mindhárom konstrukciós séma esetében van pár, a többi típusnál jóval nagyobb relatív gyakoriságú, erősen begyakorlott típus. Az N.*dús* és az N.*szegény* esetében 3 típus (*fantáziadús*, *eseménydús*, *akciódús*; *vérszegény*, *mozgásszegény*, *zsírszegény*), az N.*gazdag* esetében pedig két típus (*részletgazdag*, *gólgazdag*) rendelkezik 10% feletti relatív gyakorisággal. Ezen túl mindhárom konstrukciós séma esetében további egy-két típusnak van 5% feletti relatív gyakorisága. Noha a példánygyakorisági adatok a korpuszban található ismétlődések miatt nem tekinthetők teljesen mérvadónak (lásd 9.2.), az ebből is látható, hogy mindhárom konstrukciós séma esetében a példányok több, mint fele 4–5, magas relatív gyakoriságú típushoz köthető – ezzel szemben viszont a típusok többségét jóval kevesebb, 5% relatív gyakoriság alatti példány valósítja meg.

A három séma esetében a hapaxok száma hasonlít a típus- és példánygyakorisági adatokhoz, a típusokhoz viszonyított arány mindhárom séma esetében közel azonos: az összes típusnak nagyjából fele hapax. Az N.*dús* és az N.*gazdag* közel azonos számú hapaxszal rendelkezik: a N.*dús* 98-cal (HTR1: 47,12%), az N.*gazdag* 93-mal (48,44%). Az N.*szegény*-hez típusból és hapaxból is több tartozik, mint a másik két konstrukcióhoz: típusainak 46,74%-a, 129 példány hapax. Ebben az esetben is inkább a hapaxok példányokhoz viszonyított arányában mutatkozik különbség a konstrukciók között. Az N.*gazdag* esetében az összes példány közel 4%-a egyszeri előfordulás, ezzel szemben az N.*dús*-nál ez 1,58%. Ez szignifikáns különbségnek tekinthető ($z=-6.6714$). Az N.*szegény* esetében ez a mutató a két konstrukció között helyezkedik el, 2,48%.

¹⁷ Három tizedesjegyre kerekítve.

	<i>N.dús</i>	<i>N.szegény</i>	<i>N.gazdag</i>
Hapaxok száma	98	129	93
HTR1 (hapax-type ratio)	47,12%	46,74%	48,44%
HTR2 (hapax-token ratio)	1,58%	2,47%	3,98%

2. táblázat: A hapaxok száma és aránya (két tizedesjegyre kerekítve)

5.2. A konstrukciók alkorpusz szerinti megoszlása

A 3. táblázat azt mutatja be, hogy a három vizsgált szóalkotásmód milyen arányban (%) fordul elő az MNSZ2 különböző alkorpuszaiban (a példányszámokért lásd 9.5.2.). A khi-négyzet próba (9.8.2.) igazolta, hogy van összefüggés a konstrukciók használati gyakorisága és a különböző alkorpuszok típusa között.

	<i>N.dús</i>	<i>N.szegény</i>	<i>N.gazdag</i>
Sajtó	45,81%	48,60%	48,32%
Személyes-közösségi	28,00%	24,10%	19,14%
Tudományos	11,49%	10,58%	17,51%
Szépirodalom	7,19%	8,34%	6,45%
Személyes-fórum	3,38%	3,68%	2,99%
Beszélnyelvi	3,38%	4,69%	3,77%
Hivatalos	0,74%	5,13%	1,83%

3. táblázat: A konstrukciók alkorpusz szerinti megoszlása (két tizedesjegyre kerekítve)

Ezek az adatok a konstrukciók használati színtereinek nagyfokú hasonlóságát mutatják, ugyanakkor van pár eltérés is a konstrukciók használati gyakorisága között az egyes alkorpuszokban (a táblázatban vastagon kiemelve). Mindhárom konstrukció nagy arányban fordul elő a sajtó alkorpuszban, és hasonlóan alacsony számban a személyes-fórum, a beszélnyelvi és a hivatalos alkorpuszban.

A táblázatban kiemelve látható, hogy a *-dús* utótagú kifejezések nagy arányban fordulnak elő a személyes-közösségi alkorpuszban: a konstrukció összes előfordulásának 28%-a itt található. Az *N.dús* és az *N.gazdag* gyakorisága közti különbség ebben az alkorpuszban szignifikánsan eltérő ($z=9,089$). Közelebbről rátekintve az *N.dús* séma személyes-közösségi alkorpuszban

található megvalósulásaira látható, hogy itt is nagy arányban fordulnak elő a teljes mintában nagy példánygyakoriságú típusok (*lédús*, *eseménydús* 18%, *fantáziadús* 16%, *akciódús* 8%), amelyek közösségileg a *-dús* és nem a *-gazdag* utótaggal begyakorlottak, stílusértékük alapján tehát nem emelkednek ki. Ugyanakkor ezek a típusok nem kizárólagosak: az alkorpuszban előforduló találatok lemmatizált gyakoriságának lekérése 57 különböző típust ad ki (TTR: 0,033),¹⁸ amelynek a jelentős része 1% relatív gyakoriság alatti, a séma produktív használatát mutató, (az alkorpuszon belül) hapaxszerű szóalkotás.

Szembetűnő továbbá a *N.gazdag* nagyobb relatív gyakorisága a tudományos alkorpuszban (17,51%, vö. *N.dús*: 11,49%), ami szintén szignifikáns különbség a két konstrukció használati szinterei között ($z=-7.881$, $p<0,01$). Ez azonban nem tekinthető kizárólagosnak az *N.gazdag* használati szintereit illetően.¹⁹

Nincs jelentős eltérés a *-dús* és a *-gazdag* előfordulásában a szépirodalmi alkorpuszban. A Z-próba nem erősítette meg, hogy szignifikáns lenne a különbség a *-dús* és a *-gazdag* szépirodalmi alkorpuszbeli előfordulása között ($z=1.3111$, $p=0,1902$). Érdekes volna ebben az alkorpuszban is megvizsgálni, hogy milyen arányban fordulnak elő az egyes sémák megvalósulásai között begyakorlott, illetve kreatív, innovatív használatot mutató típusok. Erre a szépirodalmi alkorpuszban található jelentős, a séma felől nehezen értelmezhető szóalkotásmód miatt (lásd 9.2–3.) csak egy finomabb elemzéssel, az alkorpuszok szerinti megoszlás újbóli szűrésével (vö. 9.5.), vagy egy jobb keresőeszközzel lenne kivitelezhető.

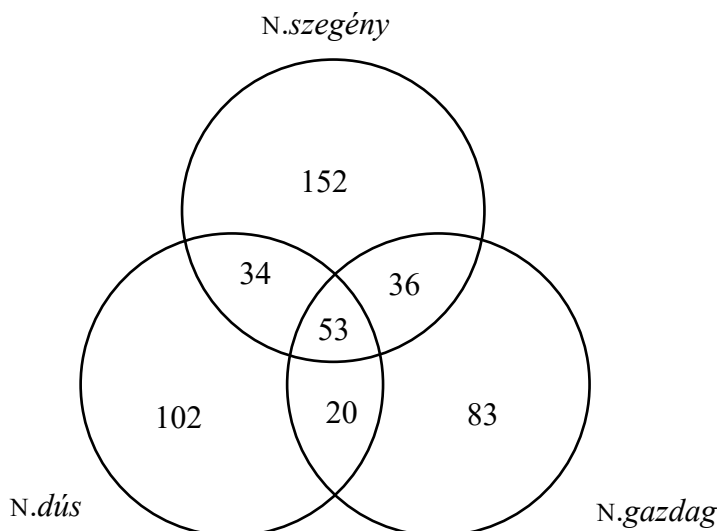
¹⁸ Ez nem finomszűrt adatsor, tartalmaz 1-1 előfordulást különböző, sémára nem illeszkedő találatból, amelyek az alkorpuszok szerinti megoszlás lekérése során nem lettek eltávolítva, illetve nincsenek egyesítve az eltérő írásmódú, vagy egyértelmű elírást tartalmazó találatok sem (lásd 9.5.). TTR három tizedesjegyre kerekítve.

¹⁹ Vö. H. VARGA 2004: 226: *-szegény* utótagú kifejezések „elsősorban szaknyelvi szövegekben gyakoriak”, és a jelen táblázat adatait a *szegény* és a *gazdag* alkorpuszok szerinti megoszlásáról, valamint HRASKÓ 2024a.

5.3. A konstrukciókat kidolgozó előtagok vizsgálata

5.3.1. Az előtagok megoszlása

A vizsgált három konstrukciót összesen 480 különböző előtag dolgozza ki. A különböző előtagok számának megoszlását az egyes konstrukciókban az 4. ábrán látható Venn-diagram szemlélteti.

4. ábra: Az előtagok számának megoszlása a különböző konstrukciók között

Jelentős azoknak az előtagoknak a száma, amelyek kizárólag az egyik konstrukcióban fordulnak elő: ez az N.szegény esetében az összes típus 55,1%-a, az N.dús típusainak 49%-a, míg az N.gazdag-típusok 43,2% százaléka (egy tizedesjegyre kerekítve), ami a két szinonim konstrukció között nem szignifikáns különbség. Jelentős ugyanakkor a mindhárom konstrukcióban előforduló előtagok száma, az összes előtagnak ez a 11%-a. Olyan előtagból, amely két konstrukcióban fordul elő, az antonim párok esetében (*dús* – *szegény*, *gazdag* – *szegény*) közel azonos számú van (34, illetve 36). A két szinonim konstrukció (*dús* – *gazdag*) metszetében valamivel kevesebb, 20 előtag található.

Az N.dús és az N.gazdag konstrukcióban egyaránt előforduló előtagokból összesen 73 adatolható a korpuszban, ha beleszámítjuk azokat a főneveket is, amelyek ezek mellett az N.szegény konstrukciót is kidolgozzák. A szinonim konstrukciók típusainak (összesen 328) ez a 22,26%-a (két tizedesjegyre kerekítve). A *gazdag* és a *szegény* viszonyában 23,54%, míg a *dús* és a *szegény* esetében 21,91% a metszet, ami nem tekinthető jelentős különbségnek a konstrukciók előtagjainak megoszlásában.

5.3.2. Az előtagok ontológiája

5.3.2.1. Első-, másod- és harmadrendű entitások

A konstrukciókat kidolgozó előtagok ontológiai besorolása során 480 különböző előtag 488 ontológiai címkét kapott (az egyes főnevek kontextuálisan eltérő jelentése miatt, lásd 4.5. és 9.7.2.). Az 4. táblázat azt mutatja meg, hogy a három konstrukcióban összesítve, illetve külön-külön milyen arányban fordulnak elő a különböző típusú entitások a három fő ontológiai kategória, az első-, másod- és harmadrendű entitások szerint (a pontos típuszámokért lásd 9.7.3.).

	Összesen	N.dús	N.szegény	N.gazdag
Elsőrendű	57%	62%	58%	51%
Másodrendű	11%	13%	10%	10%
Harmadrendű	31%	25%	32%	39%

4. táblázat: Az entitások megoszlása a konstrukciókban a három fő ontológiai csoport szerint (egészre kerekítve)

Mindhárom konstrukcióban legnagyobb arányban elsőrendű entitások fordulnak elő. Ugyanakkor jelentős az absztraktabb, másod- és harmadrendű entitások száma is, előbbiből jóval kevesebb fordul elő, utóbbi viszont az összes entitás közel harmadát teszi ki. Az N.dús és az N.gazdag konstrukcióban előforduló entitások ontológiai besorolását összevetve észrevehető, hogy a N.dús esetében nagyobb a térben és időben körülhatárolható, elsőrendű entitások aránya: N.dús előtagjainak 62%, míg a N.gazdag-ot kidolgozó előtagok 51%-a elsőrendű entitás, míg ezzel összehangban az N.gazdag konstrukciót több harmadrendű entitás dolgozza ki (39%), mint az N.dús-t (25%), tehát az N.gazdag absztraktabbnak tekinthető.

5.3.2.2. A konstrukciók szemantikai összetettsége

A konstrukciók szemantikai összetettségének vizsgálatára és összehasonlítására a három fő ontológiai kategórián belüli alkategóriák szolgálnak. A 5. táblázat az elkészített részletes ontológiai besorolás eredményeit összegzi. Megmutatja, hogy melyek azok a fő szemantikai csoportok, amelyek nagy arányban megjelennek a konstrukciókban előforduló előtagok között (a százalékok az összes előtagtípushoz viszonyított arányt jelentik – a pontos példányszámokat lásd 9.7.4.), és hogy ezen túl milyen sokféle további jelentéskategória fordul elő a konstrukciókat kidolgozó főnévi előtagok között.

	Összesen	N.dús	N.szegény	N.gazdag
Elsőrendű	57,4%	61,9%	57,7%	51,0%
ÁLLAT	2,7%	2,9%	2,2%	1,5%
EMBER	2,5%	1,0%	2,9%	1,5%
TERM. O/J	18,9%	19,5%	20,1%	18,9%
SZUBSZTANCIA	24,6%	32,9%	22,2%	25,5%
NÖVÉNY	1,4%	0,5%	1,4%	1,5%
HELY	1,0%	0,5%	1,4%	0,0%
ARTEFAKTUM	6,4%	4,8%	7,5%	2,0%
Másodrendű	11,5%	13,3%	10,4%	10,2%
ÁLLAPOT	4,1%	5,2%	2,9%	4,1%
FOLYAMAT	1,4%	1,4%	1,4%	1,0%
ESEMÉNY	5,9%	6,7%	6,1%	5,1%
Harmadrendű	31,1%	24,8%	31,9%	38,8%
Egyéb absztrakt 1.	3,3%	3,3%	4,3%	3,6%
KÖRÜLMÉNY	0,2%	0,0%	0,4%	0,0%
MÉRTÉK	1,4%	1,9%	2,5%	2,0%
MÓD	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
IDŐ	0,4%	0,5%	0,4%	0,5%
KÉPESSÉG	1,2%	1,0%	1,1%	1,0%
Egyéb absztrakt 2.	27,9%	21,4%	27,6%	35,2%
FAKTUALITÁS	7,8%	4,8%	9,7%	3,6%
GONDOLAT, MODALITÁS	5,7%	6,2%	6,5%	6,6%
KULT. O/J.	9,8%	6,7%	6,5%	17,3%
NYELV	2,5%	2,9%	2,5%	3,6%
TUDÁS	1,8%	1,0%	2,2%	3,6%
INTÉZMÉNYSZERŰ TÁRS. R.	0,2%	0,0%	0,4%	0,5%

5. táblázat: Az entitások megoszlása a konstrukciókban a részletes ontológiai csoportok szerint (egy tizedesjegyre kerekítve)

A három szerkezet allostrukciói, az egyes ontológiai csoportokba sorolt előtagok (lemmatizált típusok) aránya alapján alig mutatnak jelentős eltérést. Az elsőrendű entitásokon belül a legtöbb entitás mindhárom konstrukciós séma esetében a SZUBSZTANCIA. A *-dús* esetében a legmagasabb ennek az aránya az összes típushoz viszonyítva (32,9%, vö. az *N.dús* nagyobb arányával az elsőrendű entitások között (5.3.2.1)), míg az *N.gazdag* típusainak kevesebb, 25,5%-a SZUBSZTANCIA. Ezek az anyagok tipikusan valamilyen – inherens – összetevőt jelölnek, amelyek mennyisége (a HIÁNY–MEGLÉT foka) releváns a főnévben jelölt entitás

szempontjából (például *nátriumszegény diéta/étrend/víz*). Tehát míg ezeknek a teljes hiánya kevésbé elképzelhető, ezért kevésbé realizálódik fosztóképzős morfológiai konstrukcióban (vö. a fosztóképzőről KIEFER 2015, illetve 2.3.2.)²⁰ addig az összetételi mintázatban értelmezhető ezeknek az entitásoknak a valamilyen fokú megléte és relatív hiánya. Az elsőrendű entításokon belül a másik jelentős allostrukciós mintázatot a TERMÉSZETI OBJEKTUMOK és JELENSÉGEK kategóriája alkotja, ez mindhárom konstrukciós séma esetében hozzávetőleg az előtagok 20%-a képviseli. Az *N.szegény* esetében az ARTEFAKTUMOK csoportja tekinthető még számottevőnek (21 példány, 7,5%). Ezen túl az elsőrendű entítások további alcsoportjaiba sorolható entítások is megjelennek az adatok között, de ezek kevésbé erős mintázatokat alkotnak.

A három fő ontológiai csoport közül a másodrendűek (ESEMÉNY, FOLYAMAT, ÁLLAPOT) fordulnak elő legkevésbé az előtagok között. A FOLYAMAT-ként kategorizált entítások a legkisebb, az ESEMÉNYEK és ÁLLAPOTOK kissé nagyobb arányban.

A harmadrendű entításokon belül az egyéb absztrakt 1. csoportba alig kerültek főnevek (3,3–4,3%). A KÖRÜLMÉNY és az IDŐ kategóriájába 1–2 entitás került, a MÓD címkéje alá egy sem, a KÉPESSÉGEK és MÉRTÉKEK közé 6–7. Sokkal jelentősebb az egyéb absztrakt 2. csoport, ez az összes előtagtípus 27,9%-át adja – az *N.gazdag*-nál a legnagyobb, 35,2%-os arányban. Ezen belül a FAKTUALITÁSOK (összesítve 7,8%), a GONDOLAT, MODALITÁS (5,7%) csoportjába tartozó entítások és a KULTURÁLIS OBJEKTUMOK ÉS JELENSÉGEK (9,8%) kidolgozásai tekinthetők a legjelentősebb allostrukcióknak. A FAKTUALITÁSOK aránya az *N.szegény* esetében a legkiemelkedőbb (9,7%), míg KULTURÁLIS OBJEKTUMOK ÉS JELENSÉGEK-ből jelentősen több található az *N.gazdag* adatai között. Ugyanakkor az *N.dús* találatai között ebben a kategóriában is megjelennek előtagként olyan mai (digitális) technológiák, amelyek a konstrukció produktív használatát mutatják (*gegdús, CGI-dús, effektdús*).

Érdemes rátekinteni a három konstrukció metszetében elhelyezkedő (tehát mindhárom utótaggal előforduló) entítások ontológiai besorolására is. Az itt található entítások 54,7%-a (29 típus) elsőrendű entitás, egy főnév (*hal* [ÁLLAT]) kivételével mind TERMÉSZETI OBJEKTUM/JELENSÉG vagy SZUBSZTANCIA. A teljes adatsoron belüli arányokkal megegyezően a mindhárom konstrukciót kidolgozó entításoknak csupán 11,3%-a (6 típus: *akció, élet, élmény, esemény, indulat, mozgás*) másodrendű entitás – az ezekkel alkotott konstrukciók azonban

²⁰ Az *N.mentes* konstrukciót kidolgozó entításokat is szükséges lenne alaposabban vizsgálni ebből a szempontból.

legalább az egyik konstrukciós séma esetében nagy gyakoriságú, begyakorlott típusnak tekinthető (vö. 9.4.).

A metszetben található harmadrendű entitások (18 típus, 34%) nagyon változatosak: az egyéb absztrakt 1. csoportjából a sporteseményekhez és táplálkozáshoz köthető MÉRTÉKEK jelennek meg mindhárom konstrukcióban (*gól*²¹, *pont*, illetve *kalória*), az egyéb absztrakt 2. csoportból pedig olyan fogalmak, amelyek (rész-egész viszonyban) valamely KULTURÁLIS JELENSÉG/OBJEKTUM kidolgozottságára, minőségére utalnak (*anyag*, *kép*, *részlet*, *szín* (a besorolásról lásd 9.7.2.)). A GONDOLAT ÉS MODALITÁS csoportból az *érzelem*, *érték*, *eszme*, *fantázia*, *képzelet*, *ötlet* szavak, valamint további, NYELVHEZ (*poén*, *jelentés*) és TUDÁSHOZ (*funkció*, *információ*) sorolt főnevek fordultak elő.

6. Diszkusszió

Az *N.dús*, *N.szegény* és *N.gazdag* konstrukciók szinonímián és antonímián alapuló kapcsolatainak, használati különbségeinek összehasonlításához a korpuszadatok különböző kvantitatív és kvalitatív mutatóit használtam fel. Az adatok részletes bemutatása az előző fejezetben (5.) történt, a 6. fejezet az adatok értelmezésére a konstrukciókról kirajzolódó kép bemutatására és az egyes elemzési szempontokhoz rendelt hipotézisekre (4.) való reflexió kifejtésére szolgál.

6.1. A konstrukciók produktivitásának összehasonlítása

A konstrukciók típus- és példánygyakorisági adatai csak részlegesen erősítették meg a H2 hipotézist (lásd 4.2.). A típusok példányokhoz viszonyított aránya alapján az *N.gazdag* valóban produktívabbnak tekinthető [TTR: 0,082], mint a vele szinonim *N.dús* [0,034]. Ez valószínűsíthetően az *N.gazdag*-nak az *N.szegény*-nyel való erősebb asszociatív kapcsolatának köszönhető. Ugyanakkor az *N.dús* példány- és típusgyakorisági adatai nem támasztották alá a lexikalizálódottsággal, a produktivitás csökkenésével kapcsolatos várakozásokat. Az *N.dús* abszolút példánygyakorisága nagyobb [6194], mint az *N.szegény*-é [5232] és az *N.gazdag*-é [2338], feltehetően a korábbi elterjedése (konvencionálódottsága) miatt. Az *N.dús* típusgyakorisága [208] pedig nagyjából megegyezik az *N.gazdag* adataival [192]. Szemben

²¹ Az ontológiai kategóriák prototípushatást mutató jellege megmutatkozik abban, hogy a *gól*-nak ESEMÉNY-ként való értelmezése is felvethető, mind MÉRTÉK, mind ESEMÉNY jelentésben használatos, átmenetet képez a két kategória határán. A dolgozatban következetesen a hasonló (tipikusan a MÉRKÖZÉS eredményét kidolgozó) entitások (*kosár*, *pont*) a MÉRTÉK kategóriájába kerültek (részletes módszertanról lásd 9.7.2.)

tehát az önálló szói használatban megfigyelhető erős gyakorisági különbséggel a *gazdag* javára (0.), konstrukciós sémaként az *N.dús* is produktív szóalkotási mintázatként működik a relatív ellátottság kifejezésében. A legnagyobb relatív gyakoriságú típusai (és a *vérszegény*-en kívül²² mindegyik vizsgált konstrukciós sémának) nem tekinthetők lexikalizálódottnak, feldolgozásuk valószínűsíthetően a sémán keresztül (nem egységként) történik.

A fentiekkel összhangban az adatok alapján a H3 hipotézis (lásd 4.2.) sem nyert megerősítést. Az *N.dús* hapaxainak abszolút, jelentős száma²³ cáfolta azt a feltételezést, hogy a konstrukciós séma ne működne produktív szóalkotási mintaként, és főképp begyakorlott, lexikalizálódott kifejezésekben fordulna elő. Ugyanakkor a hapaxok példányokhoz viszonyított aránya (HTR2) megerősítette az *N.gazdag* nagyobb fokú produktivitásával kapcsolatos hipotézist [vö. HTR2_{dús} 1,58% < HTR2_{gazdag} 3,98%].

Az *N.szegény* típusgyakorisága [276] és hapaxainak [129] száma magasabb volt, mint a két ellátottságot kifejező konstrukcióé, ami feltehetőleg annak köszönhető, hogy közte és más, hiányt kifejező konstrukciók között nincs olyan közeli szinonim viszony, mint az *N.dús* és az *N.gazdag* között. Nem kell tehát a különböző előtagokon egy másik konstrukciós sémával versengenie, megosztotnia.

A gyakoriság fenti, kvantitatív mutatói összességükben ellentmondtak annak a feltételezésnek, hogy az *N.dús* kizárólag vagy elsősorban lexikalizálódott kifejezésekben szerepel. Az abszolút gyakorisági adatok rámutattak arra, hogy az *N.dús* a jelenkori korpuszadatok alapján produktív (számos típussal és hapaxszal megvalósuló) konstrukciós sémának tekinthető. Ugyanakkor a mutatók alapján az *N.dús* kevésbé tekinthető produktívna, mint a szinonim *N.gazdag* konstrukciós séma, ami megegyezik az előzetes várakozásokkal.

6.2. A konstrukciók alkorpusz szerinti megoszlása

A konstrukciók alkorpusz szerinti megoszlása – amely a használati szintér alapján jelezheti a köztük lévő stilisztikai különbséget – nem mutatott jelentős eltérést a konstrukciók között: a különböző alkorpuszokban a vizsgált konstrukciók előfordulása nagyjából megegyezett.

²² A lexikalizálódott *vérszegény* kifejezéssel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy bár valóban HIÁNY-t fejez ki, nem tökéletesen illeszkedik a vizsgált sémába. Jelentése nem 'vérben szegény', nem a **vérbén szegény* alternatív konceptualizációja, hanem egy orvostudományi jelenség megnevezése: 'a vérben a vörös vérszettek, ill. a hemoglobin mennyisége csökkent, megfogyatkozott' (ÉrtSz.).

²³ Ez arányaiban megegyezik a másik két konstrukció HTR1 arányával, azaz a hapaxok típusokhoz viszonyított arányával (lásd 4.2.).

Mindhárom konstrukció legnagyobb arányban a sajtószövegekben fordult elő, hivatalos, fórum, illetve beszéltnyelvi szövegekben viszont (ellentétben a H4 hipotézisben foglaltakkal (lásd 4.3.)) egyik se volt gyakori. Az *N.gazdag* használata jelentősebbnek mondható a tudományos alkorpuszban [17,51%] a másik két sémához képest, ami használati szintérbeli különbségnek tekinthető (de sem az *N.gazdag* előfordulásainak viszonyában, sem az *N.dús* és az *N.gazdag* megoszlásában nem kizárólagos). A hipotézisekkel ellentétben a szépirodalmi alkorpuszban mindhárom konstrukció közel azonos arányban fordult elő, nem igazolódott tehát a használati szintér alapján az *N.dús* nagyobb fokú stilisztikai kötöttsége, választékos, irodalmi (esetleg archaikus) volta. A várakozásokkal ellentétben a személyes–közösségi alkorpuszban volt az *N.dús* a második leggyakoribb [28%]: ebben az alkorpuszban a másik két konstrukciónál is több példánnyal adatolható. Ez még inkább rácsúfol arra a feltételezésre, hogy az *N.dús* használati szintér szerint kötött, a hétköznapi nyelvhasználatban nem vagy kevésbé produktív.

Az *N.dús* és az *N.gazdag* stílushatásához az alkorpuszok szerinti vizsgálat nem volt elegendő, árnyaltabb megközelítésre, esetleg empirikus vizsgálatokra volna szükség ahhoz, hogy a két konstrukciónak tulajdonított stílusértéket, a választásukban szerephez jutó tényezőket jobban feltárhassuk.

6.3. Az előtagok megoszlása

Az előtagok megoszlásának számszerűsített adatai azt mutatták, hogy jelentős az elkülönbözés, de az egyezés is a konstrukciót kidolgozó előtagok között, ahogy az a H5 hipotézisben is áll (lásd 4.4.). Mindhárom konstrukció esetében a különböző előtagtípusoknak nagyjából a fele csak az adott utótaggal fordul elő (az *N.szegény* esetében a legnagyobb ez az arány), míg az egy sémához tartozó előtagok másik fele az összevetésben szereplő két szerkezetnek legalább az egyikét szintén kidolgozza. Nagyfokú volt a mindhárom sémát kidolgozó előtagok aránya [53 típus]. A metszetekben elhelyezkedő előtagok arányában nem volt jelentős eltérés, tehát az ehhez tartozó alhipotéziseket cáfolták az eredmények:

H5₁: A *-dús* és a *-gazdag* abszolút számokban kevesebb, arányaiban közel azonos előtagon osztozott egymással, mint a *-szegény*-nyel. Az egyező és a különböző előtagok arányában nem volt észlelhető a szinonim póluson (a *-dús* és a *-gazdag* viszonyában) a funkciómegoszlás.

H5₂: A *-dús* és a *-szegény*, valamint a *-gazdag* és a *-szegény* között összesen több, de arányaiban közel azonos egyező előtag szerepelt, mint a *-dús* és a *-gazdag* metszetében. Ez az arány tehát nem mutatott rá az antonim viszonyra támaszkodó nagyobb fokú előtagegyezésre.

H5₃: A *-szegény* és a *-gazdag* nem osztozott jelentősen több előtagon, mint a *-dús* és a *-szegény*, nem volt megfigyelhető a pozitív értékjelentésű kifejezések esetében az, hogy eltolódás lett volna a (negatív pólusú) *-szegény* kifejezéssel való asszociatív viszony erejében, és ez hatással lett volna az előtagokon való osztozásra.

Egy duplumszűrt mintán érdemes lenne az egyező előtagokat megvizsgálni abból a szempontból, hogy a szinonim póluson van-e a konstrukciók közül begyakorlottabb változat. Erre a jelen kutatásban az MNSZ2 nagyszámú ismétlődő adata miatt nem volt lehetőség. Gyümölcsöző lenne a három konstrukció metszetében található előtagokkal alkotott szerkezeteket kollokációelemzéssel, valamint a jelzett-minősített entitást reprezenáló főnév ontológiájára kiterjedően is megvizsgálni abból a szempontból, hogy az adott entitásnak a hiánya vagy a megléte ugyanarra az elsődleges szereplőre vonatkozik-e a három konstrukcióban (vö. RECKENTHÄLER 2020).

6.4. Az előtagok ontológiája

A H6 hipotézisben foglaltak szerint (lásd 4.5.) amennyiben megfigyelhető funkciómegoszlás az N.*dús* és az N.*gazdag* használata között, az az allostrukciókban, a sémát kidolgozó entitások szemantikai elkülönülésében, ontológiájában is tetten érhető lehet. Az ontológiai besorolás általánosságban a konstrukciók használatának kiterjedtségéről, alkalmazási tartományuk, a sémát kidolgozó entitások szemantikai változatosságáról tud képet adni (lásd H7).

Az alkorpuszok szerinti megoszláshoz hasonlóan az ontológiák alapján is inkább a három konstrukció allostrukcióinak hasonlósága volt megragadható. A konstrukciót kidolgozó főnevek ontológiai típusainak megoszlása inkább általánosan mutatta be a konstrukciók használati körét (hogy minek a hiánya, illetve megléte került kidolgozásra), nem volt jelentős különbség az N.*dús* és az N.*gazdag* használatában.

Az egyes ontológiai csoportokba sorolt főnevek aránya megmutatta, hogy noha a várakozásoknak megfelelően mindhárom konstrukcióban (az utótagok elsődleges jelentésével motiválható) fizikai létezők, elsőrendű entitások (és azon belül is a SZUBSZTANCIÁK, valamint a TERMÉSZETI OBJEKTUMOK ÉS JELENSÉGEK) fordulnak elő a legnagyobb számban [az összes előtag 57%-a], jelentős az absztraktumokat jelölő főnevek aránya is. Ez az utótagok 'anyagi javakban való hiány/bővelkedés' jelentésének absztrahálódását mutatja a konstrukciókban. Az ABSZTRAKTUMOK-on belül a legnépesebb mindhárom konstrukciós séma esetében a KULTURÁLIS OBJEKTUMOK ÉS JELENSÉGEK, FAKTUALITÁSOK és a GONDOLAT, MODALITÁS

tartalomhoz kötődő kifejezések csoportja. Az adatokból ugyanakkor az is látszik, hogy a séma megvalósulásai nem korlátozódnak ezekre a legnépesebb allostrukciókra, szinte minden ontológiai csoportba sorolhatunk legalább egy előfordulást, ami a konstrukciós sémák nagy hatókörét és produktív használatát mutatja.

Az egyes konstrukciós sémákat kidolgozó entitások arányának alapján a hasonlóságok mellett azért elmondható, hogy az *N.gazdag* az *N.dús*-nál valamivel absztraktabbnak tekinthető, arányaiban több harmadrendű entitást jelölő főnév dolgozza ki az *N.gazdag* sémát [39%], mint az *N.dús*-t [25%]. Ezzel összefüggésben az *N.gazdag* allostrukcióin belül jelentős volt a KULTURÁLIS OBJEKTUMOK ÉS JELENSÉGEK csoportja [17,3%], ami azonban nem kizárólagos, az *N.dús*-t kidolgozó főnevek között is megjelennek ebbe a csoportba tartozó entitások.

7. Összegzés

A dolgozat a szinonímián és antonímián alapuló asszociatív kapcsolatok jelentőségét vizsgálta az *N.dús*, *N.szegény*, *N.gazdag* konstrukciók használatában. Ezeket a HIÁNY-t és ELLÁTOTTSÁG-ot kifejező konstrukciókat funkcionális, kognitív nyelvelméleti keretben, a szerkezetek asszociatív, hálózatos kapcsolódásaiban értelmezte. Arra a kérdésre kereste a választ, hogy ennek a három, időben egymás után megjelenő konstrukciónak a használata hogyan értelmezhető a szinonímián és antonímián alapuló hálózatos kapcsolódásaik szempontjából: az időben korábbi *N.dús*-ra hogyan hatott a szinonim jelentésű *N.gazdag* megjelenése, és ez hogyan függ össze az *N.szegény* és az *N.gazdag* (antonímiára épülő) feltételezhetően erősebb asszociatív kapcsolatával.

A kutatás fő hipotézise a *gazdag* önálló szóként jelentősen gyakoribb használata, a szótári stílusminősítések és az *N.gazdag* – *N.szegény* konstrukcióknak tulajdonított erősebb asszociatív kapcsolat alapján az volt, hogy az *N.szegény* antonimikus kapcsolata szempontjából az *N.dús* eltér az *N.gazdag* mintázatától, az *N.dús* inkább lexikalizálódott, az idő és a magatartás tartományában jelöltebb (TOLCSVAI NAGY 2012) használatban fordul elő, a szinonim *N.gazdag*-hoz képest kevésbé produktív konstrukciós sémának tekinthető. Ezen túl arra is lehetett számítani, hogy amennyiben mindkét szinonim konstrukció produktív szóalkotási sémaként működik, úgy megfigyelhető lesz közöttük valamilyen mértékű funkciómegoszlás. Ezt a fő hipotézist az egyes tényezőkre irányuló, különböző elemzési szempontok segítségével az MNSZ2 adatain vizsgálta a dolgozat.

Összegezve az eredményeket az mondható el, hogy a HIÁNY-t és ELLÁTOTTSÁG-ot kifejező, összetételszerű, N.ADJ konstrukciós sémák hálózatában mindhárom vizsgált séma produktív szóalkotási módként működik mind elsődleges entitások (térben-időben körülhatárolható jelenségek és objektumok), mind absztraktumok relatív hiányának és meglétének kifejezésében. Az alkorpuszok szerinti megoszlás és az előtagok előfordulása, valamint az előtagok ontológiája alapján meghatározott allostrukciókban nem volt jelentős különbség, funkciómegoszlás a két szinonim, relatív ellátottságot kifejező konstrukció használatában. Az önálló szói használattal ellentétben tehát a HIÁNY-t és ELLÁTOTTSÁG-ot kifejező konstrukciók hálózatában az N.*dús* is termékenyen vesz részt, noha kevésbé produktív, mint az N.*szegény* felől erősebben motivált N.*gazdag*. Így a fő hipotézisnek a konstrukciók produktivitási fokára vonatkozó részét megerősítették a vizsgálati eredmények, míg az N.*dús* lexikalizálódott, stilisztikailag jelöltebb használatára vonatkozó várakozásokat nem támasztották alá.

Ezek az eredmények ugyan csak részben támasztották alá az N.*dús* és az N.*gazdag* használatával kapcsolatos hipotéziseket, egyértelműen megerősítették azt az elméleti feltételezést, hogy a konstrukciókat érdemes az egymáshoz való hálózatos kapcsolataikban vizsgálni. Ha nem önálló jelenségeként tekintünk a különböző szóalkotási sémákra, hanem figyelembe vesszük azt a viszonyhálót, amelybe asszociatív kapcsolataik alapján tartoznak, beleértve a közelebbi és távolabbi, szinonímián és antonímián alapuló szemantikai kapcsolatokat, az alaktani hasonlóságokat és további lehetséges motivációs tényezőket, akkor pontosabb képet kaphatunk az egyes konstrukciók használatáról és a nyelv működéséről is.

Ezért remélhetőleg a dolgozat a vizsgált konstrukciós sémák használatáról szóló eredményeken túl módszertani mintaként is tud szolgálni hasonló, a funkcionális, kognitív nyelvelméletbe illeszkedő, a nyelvet hálózatosan szemlélő, korpuszalapú jelenkori vagy történeti perspektívájú vizsgálatokhoz.

A vizsgálat számos ponton kiegészíthető lenne a korpuszadatok részletesebb, finomabb elemzésével. Ilyen például a hapaxok alkorpuszok szerinti megoszlásának vizsgálata, a több konstrukciót kidolgozó előtagok közötti használati különbségek és preferenciák vizsgálata egyrészt a típusok gyakorisági adatainak, másrészt a kollokálódásnak az elemzésével. Ezekre azonban részben az elemzendő adatok mennyisége, részben a rendelkezésre álló nyilvános keresőfelület korlátai miatt még nem került sor. A korpuszelemzést kiegészítendő, érdemes volna az N.*dús* és az N.*gazdag* használata közötti preferenciákat, a nekik tulajdonított stílusértéket, a használatuk mögött álló tényezőket empirikusan (pl. kérdőíves módszerrel) is

megvizsgálni, mivel az alkorpuszok szerinti megoszlás vizsgálatával nem volt kimutatható a köztük lévő stilisztikai, használati szintérbeli eltérés. A konstrukciók hálózatos kapcsolatainak modellezése, a dolgozatban feltárt eredmények hatékony vizualizációja is további feladat lehet. Az itt bemutatott hálózatrészlet kiegészíthető lenne az N.ADJ 'valaminek a hiánya/megléte' sémát megvalósító további konstrukciók vizsgálatával is, különösen az ELLÁTOTTSÁG szemantikai pólusára fókuszálva (pl. N.bő, N.teljes), hiszen erről a területről még nem készült átfogó ismertetés.

8. Bibliográfia

- BAAYEN, HARALD – LIEBER, ROCHELLE 1991. Productivity and English derivation: A corpus based study. *Linguistics* 29: 801–843.
- BAAYEN, R. HARALD 2009. Corpus linguistics in morphology: Morphological productivity. In: LÜDELING, ANKE – KYTÖ, MERJA eds., *Corpus Linguistics*. Mouton de Gruyter. 899–919.
- BRDAR-SZABÓ, RITA 1990. *Die Wortbildung des Adjektivs in der deutschen Gegenwartssprache mit besonderer Berücksichtigung der Übergangszone zwischen Derivation und Komposition*. Budapesti Beiträge Zur Germanistik 21. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- BYBEE, JOAN 1995. Regular morphology and the lexikon. *Language and Cognitive Processes* 10: 424–455.
- BYBEE, JOAN 2010. *Language, usage and cognition*. Cambridge University Press, Cambridge.
- DÉR CSILLA ILONA 2008. *Grammatikalizáció*. Nyelvtudományi Értekezések 158. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- DÖMÖTÖR ADRIENNE 2003. A nyelvújítás. In: KIEFER FERENC szerk. *A magyar nyelv kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 103–115.
- DRESSLER, WOLFGANG U. 1997. *On Productivity and Potentiality in Inflectional Morphology* CLASNET Working Papers No 7. Université de Montreal.
- ÉKsz.¹ = *Magyar értelmező kéziszótár*. Szerk. JUHÁSZ JÓZSEF – SZŐKE ISTVÁN – O. NAGY GÁBOR – KOVALOVSKY MIKLÓS. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.
- ÉKsz.² = *Magyar értelmező kéziszótár*. Főszerk. PUSZTAI FERENC. 2., átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.

- ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára* 1–7. Főszerk. BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959–1962.
- ÉrtSz.+ = *Értelmező szótár+*. *Értelmezések, példamondatok, szinonimák, ellentétek, szólások, közmondások, etimológiák, nyelvhasználati tanácsok és fogalomköri csoportok* 1–2. Főszerk. EÖRY VILMA. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2007.
- GERSTNER KÁROLY 2003. A magyar nyelv szókészlete. In: KIEFER FERENC szerk., *A magyar nyelv kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 437–480.
- HRASKÓ ANNA 2024a. Fantáziaszegény szóalkotásmódok? A -szegény utótag grammatikálizációjának korpuszalapú vizsgálata. *Ösvények*. Megjelenés alatt.
- HRASKÓ ANNA 2024b. A -szegény utótag grammatikálizációja hálózatokban. In: KAULICS KRISZTINA VERONIKA – KISS DÓRA ANNA – KOVÁCS-SIPOS BÍBOR KLÁRA szerk., *Anyanyelvünk évszázadai 9. Az ELTE Benkő Loránd Nyelvtörténeti Hallgatói Műhelye által szervezett 2023. június 14-i konferencia előadásaiból készült tanulmánykötet*. ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Dialektológiai, Szociolingvisztikai Tanszék, Budapest. Megjelenés alatt.
- HRENEK ÉVA 2024. Funkcióigés szerkezetek szinonímiája és szinonimaköreik összefüggései. *Argumentum* 20: 224–259.
- KALIVODA ÁGNES 2019. Véges erőforrás végtelen sok igekötős igére. *XV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szegedi Tudományegyetem TTIK, Informatikai Intézet, Szeged. 331–344.
- KALIVODA ÁGNES 2021. Az igekötők produktív kapcsolódási mintái. *Argumentum* 17: 56–82.
- KIEFER FERENC 2015. A new account: The privative derivational suffix in Hungarian. In: MIESTAMO, MATTI – TAMM, ANNE – WAGNER-NAGY BEÁTA eds., *Negation in Uralic Languages*. Typological Studies in Language. John Benjamins Publishing Company. 601–614.
- KUGLER NÓRA – PALÁGYI LÁSZLÓ – SIMON GÁBOR 2022. From temporality to dynamicity: a data-based analysis of Hungarian verbal and participial constructions. (A temporalitástól a dinamikusságig (és tovább): magyar igei és -Ó particípiumi konstrukciók adataalapú vizsgálata). DiAGram Funkcionális Nyelvészeti Központ. (*Workshop a konstrukciókról 3.*, DiAGram Funkcionális Nyelvészeti Központ.)

- KUGLER, NÓRA – PALÁGYI, LÁSZLÓ – SIMON, GÁBOR 2024. From temporality to dynamicity: a data-based analysis of Hungarian verbal and participial constructions. In: BRDAR, MARIO – BRDAR-SZABÓ, RITA eds., *Thinking and Speaking About Time: A Cognitive Linguistic Approach*. John Benjamins [manuscript submitted for publication].
- LADÁNYI MÁRIA 1998. Szinonímia és/vagy funkciómegoszlás a magyar melléknévképzésben. In: GECSŐ TAMÁS – SPANNRAFT MARCELLINA szerk., *A szinonimitásról: Az ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti tanszéke által 1997 októberében rendezett tudományos konferencia előadásainak tanulmánykötete*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 97–104.
- LADÁNYI MÁRIA 2007. *Produktivitás és analógia a szóképzésben: elvek és esetek*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- LADÁNYI MÁRIA 2017. Alaktan. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest. 501–660.
- LANGACKER, RONALD W. 2008. *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. Oxford University Press, Oxford.
- LENGYEL KLÁRA 2000. A szóösszetétel. In: KESZLER BORBÁLA szerk., *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 324–340.
- LYONS, JOHN 1977. *Semantics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- MNSz2. = MTA Nyelvtudományi Intézet, Nyelvtechnológiai Kutatócsoport. 1998–2020. *Magyar Nemzeti Szövegtár*. v2.0.5. (Lásd ORAVECZ–VÁRADI–SASS 2014.)
- MTSZ. = *Magyar Történeti Szövegtár*. <http://clara.nytud.hu/mtsz> (2024. 09. 20.)
- NESSET, TORE – JANDA, LAURA A. 2023. A network of allostructions: quantified subject constructions in Russian. *Cognitive Linguistics*. 34/1: 67–97.
- NESSET, TORE – BJÖRKLUND, MARTINA – SOKOLOVA, SVETLANA 2024. Shortening mechanisms in construction morphology: the Russian *spec-N* construction. *Morphology*. (<https://link.springer.com/10.1007/s11525-024-09431-0>) (Letöltés: 2024. október 11.)
- Nszt. = *A magyar nyelv nagyszótára I–.* Főszerk. ITTÉS NÓRA. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2006–. [Online: <http://nagyszotar.nytud.hu>]
- ORAVECZ, CSABA – VÁRADI, TAMÁS – SASS, BÁLINT 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In: *Proceedings of LREC 2014*.

- PALÁGYI LÁSZLÓ 2022. *Morfológia az egésztől a részekig*. Gondolat-Jel 5. Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, Budapest.
- PALÁGYI, LÁSZLÓ 2023. Bipolar units. Words and morphological constructions. In: TOLCSVAI NAGY, GÁBOR ed., *Cognitive Hungarian Grammar* [kézirat].
- PARADIS, CARITA 2005. Ontologies and Construals in Lexical Semantics. *Axiomathes* 15/4: 541–573.
- RECKENTHÄLER, STEFANIE 2020. *Wortbildung korpuslinguistisch betrachtet. Eine empirische Untersuchung possessiver und privativer komplexer Adjektive*. Arbeiten und Materialien zur Deutschen Sprache 57. IDS-Verlag, Leibniz-Institut für Deutsche Sprache, Mannheim.
- ROSCH, ELEANOR. 1973. Natural categories. *Cognitive Psychology* 4: 328–350.
- SÁROSI ZSÓFIA 1998. A fosztóképző és a 'hiány' kifejezése. In: HAJDÚ MIHÁLY – KESZLER BORBÁLA szerk., *Emlékkönyv Abaffy Erzsébet 70. születésnapjára*. ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszék, Budapest. 67–69.
- SASS BÁLINT 2022. Principles of corpus querying: A discussion note. *Acta Linguistica Academica* 69/4: 599–614.
- SCHMID, HANS-JÖRG 2000. *English Abstract Nouns as Conceptual Shells. From Corpus to Cognition*. Topics in English Linguistics 34. De Gruyter, Berlin, New York.
- SzT. = *Erdélyi magyar szótörténeti tár* 1–14. Főszerk. SZABÓ T. ATTILA etc. Kriterion Könyvkiadó etc., Bukarest etc. 1975–2014.
- TANOS BÁLINT 2008. Joan Bybee nyelvelmélete. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR – LADÁNYI MÁRIA szerk., *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII. Tanulmányok a funkcionális nyelvészet köréből*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 537–566.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2012. A stílus szociokulturális tényezőinek kognitív nyelvészeti megalapozása. In: TÁTRAI SZILÁRD – TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *A stílus szociokulturális tényezői*. ELTE, Stíluskutató Csoport, Budapest. 19–49.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2017a. Bevezetés. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest. 23–74.

- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2017b. Jelentéstan. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest. 207–466.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk. 2017. *Nyelvtan*. A Magyar Nyelv Kézikönyvtára. Osiris Kiadó, Budapest.
- H. VARGA MÁRTA 2004. Rokon funkciójú nyelvtani elemek kognitív szemantikai vizsgálata. A „hiány” kifejezésének lehetőségei a magyarban. *Magyar Nyelvőr* 128/2: 212–242.
- H. VARGA MÁRTA 2006. *A magyar fosztó- és tagadóképző*. Segédkönyvek a Nyelvészet Tanulmányozásához 51. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- H. VARGA MÁRTA 2010. Az *-(V)s* képző produktivitásáról. *Magyar Nyelvőr* 134/3: 342–355.
- WITTGENSTEIN, LUDWIG 1992. *Filozófiai vizsgálódások*. Atlantisz, Budapest.
- ZSILINSZKY ÉVA 2003. Szókészlet-történet. Az újmagyar kor. In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest. 725–738.